

A Historical Approach to the Evolution of Tunisian Ennahda Thought from the Movement to the Formation of the Government

Seyyed Mohammad Seyyed Ahmadi¹ & Mohammad Reza Hatami² & Habibollah Abolhassan Shirazi³

1. Student, Political Thought Department, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

tohiddarayan@yahoo.com

2. (Corresponding Author) Associate Professor, Political Science Department, Payam Noor University-Tehran, Iran

hatami5@yahoo.com

3. Associate Professor, Political Science Department, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

hab-abolhassanshirazi@iauctb.ac.ir

Article Info	Summary
Article type: Research Article Article history: Received: 16 July 2023 Received in revised form: 11 Oct 2023 Accepted: 21 Oct 2023 Published online: 6 Nov 2023 Keywords: Tunisian Ennahda, Rashed Al Ghannouchi, Islamic Sovereignty, Developments of Thoughts, Islamic Secularism	ABSTRACT The Muslim Brotherhood movement can be considered the most important, coherent, and ideological political movement among Sunnis. While the religious principles and ideological-political ideals of this movement can be traced back to its late founder, Hassan al-Banna, changes in policy, intellectual foundations, and executive approaches have become evident over time due to the movement's spread to other countries and environmental and social influences. These changes have been particularly noticeable in the Tunisian branch of the Brotherhood led by Rachid Ghannouchi. At the 10th conference of Ennahda, secular Islam was openly discussed, a departure from the movement's founding principles. This shift can be attributed to inefficiencies in the executive sphere, as Ennahda struggled to achieve success in the political arena and deviated from its core principles to pursue its goals. This article aims to explore the intellectual transformation of Ennahda, shedding light on the main components, contexts of change, and factors influencing the observed transformation. By employing a descriptive-analytical method based on library and field information and data from interviews, the article seeks to answer how Ennahda's approaches,

ideological developments, and performance have evolved from a movement to a governing entity, and in which areas these changes have been most pronounced. The findings suggest that Ennahda has adopted an approach of epistemological minimalism, peaceful tendencies, and realistic performance in the political realm to navigate a middle ground with modernity, marking the first step in its ideological transformation.

Introduction

Since its inception, the Tunisian Islamic Movement has played a significant role in the country's political and social landscape as a structured entity. Over the years, the movement has convened ten congresses to review its structure, organization, programs, and future policies. Following the Arab uprisings in 2011 and the Tunisian revolution, Ennahda emerged as the majority party in the first elections, despite facing defeat in the subsequent parliamentary elections in 2014. Despite this setback, Ennahda remained a prominent player in Tunisian politics, securing a majority of parliamentary seats. The party regained a parliamentary majority in the 2019 elections, prompting changes and reforms in its thinking, structure, and organization to engage in new governance, shape public opinion, and contribute to societal development. The 10th Congress of the party in 2016 marked a significant moment for ideological adjustments that had been brewing for years. The transformation in Ennahda's trajectory reflects a departure from its initial foundation in response to shifting political dynamics.

Material & Methods

This article delves into intellectual developments, ideological approaches, and political shifts within the Tunisian Ennahda movement, aiming to identify the roots of ideological changes over time. Understanding the movement's initial ideas is crucial to examining its ideological evolution, with a focus on the leadership of Rachid Ghannouchi, a key figure in shaping Ennahda's trajectory. The article explores the main components, catalysts for change, and factors influencing the transformation in Ennahda's approaches,

ideological developments, and performance as it transitioned from a movement to a governing entity. Utilizing a descriptive-analytical method rooted in historical context, the article draws on library and field information, including interviews, to analyze the hypotheses presented.

Discussion of Results & Conclusions

The findings highlight Ennahda's strategic shift towards modernity through an epistemological minimalism approach, peaceful tendencies, and pragmatic performance in politics. By interpreting political principles, social foundations, and religious components with logical arguments, Ennahda seeks to strike a balance between tradition and modernity, marking a significant ideological transformation. Rachid Ghannouchi's decisions and statements have reshaped the identity of the Tunisian Brotherhood, transitioning it from a transnational movement to a national party. This shift signifies a departure from its previous associations and underscores Ennahda's evolving role in Tunisian politics.

Reference

- Ibrahim, Muhammad and others(2012), *The Muslim Brotherhood of Egypt*, Translated by Javad Asghari, Published by Noor, Tehran, First Edition.[in Persian]
- Ibrahimnia, Hussein, (2006), *Islamic Movements in Tunisia*, in the *Encyclopedia of Islamic Movements*, Volume 4, Institute for Cultural and Social Studies of the Ministry of Science, Research and Technology.[in Persian]
- Ibrahim Mottaqi and others, (2014), *The Role of Regional Actors in the Radicalization of Social Forces in the Middle East*, *Quarterly Journal of World Politics*, Volume 3, Issue 2, Summer.
- Ibrahim, Muhammad and others, (2006), *The Muslim Brotherhood of Egypt*, Translated by Noor Thought-Makers Studies, Tehran. First edition
- Ajili, Hadi, Mehdi Beiki, (2016), *Analysis of the Political Transformation of the Islamist Movement of the Muslim Brotherhood in Tunisia (Al-Nahda)*, *Quarterly Journal of Political Research in the Islamic World*, Year 6, Issue 1, Spring
- Soltaninejad, Mohammad,(2014), *Ennahda Party in Tunisia: Political Centrism and Internal Divisions*, Tehran: Institute for

Thought-Forming Studies of Noor, Issue 130.

- Seyed Ahmadi, Seyed Mohammad, (2018) *Transformation in the Thought and Practice of the Muslim Brotherhood (Egypt and Tunisia); From Movement to State*, Tehran, Islamic Azad University, PhD thesis.
- John L. Esposito, (2010), *Contemporary Islamic Movements (Islam and Democracy)*, Nay Publishing House, Tehran.
- Royoran, Hossein (2016), Renaissance and Intellectual Renewal in the Muslim Brotherhood Movement, Islamic Culture Magazine, November, No. 40
- Ali Akbar Alikhani, (2003), Islam and Government in the Thought of Rashid Ghannouchi, Middle East Studies, No. 33.
- Moradi, Majid, (2018), Theory of the State in the Political Thought of Hassan al-Banna, Political Science Journal, Qom: Baqir al-Uloom University, No. 19, Autumn.
- Mosli, Ahmad, (2012), Discourses of New Fundamentalism on Civil Society, Pluralism and Democracy, Translated by: Mohammad Taqi Delforuz, Tehran: Farhang Javid. [in Persian]
- Nabavi, Abdul Amir (2005), Political Islam in Egypt; Transition to Political Minimalism, Quarterly Journal of Middle East Studies, Year 12, Spring Issue 41
- Nabavi, Abdul Amir, (2016), Revision of the Renaissance: The Beginning of a Historical Stage in the Life of Islamism, Institute for Strategic Studies of the Middle East, Middle East Translation Journal, Issue 2

Internet sources:

- Lotus Rugler, The Islamic Renaissance Movement, translated by Manouchehr Amirpour, June 2012, available at: <http://www.goethe.de/ges/phi/prj/ffs/the/a97/fa9514045.htm>
- Majid Moradi Rudpashti, History and Discourse of Political Islam in Tunisia, Thought Club, 15/11/2018 Retrieved from: <http://www.mapms.blogfa.com/page/p807>
<https://www.khabaronline.ir/>
- Eskandari, Mehdi, Renaissance Tunisia; From "Movement" to "Party", Tabyin Center, 26 October 2016, available at: <http://www.tabyincenter.ir/qadim/index.php/menu->

- examples/child-items-6/1395070607
 - Ghannouchi: Rashid, Ennahda does not compromise on its principles, Al-Alam, 13/1/2013, available at:
 - <http://fa.alalam.ir/news/1459876>
 - Sheikh Rashid Al-Ghannoushi's Political Thought, 22/3/2011, available at:
 - <http://www.afiran.ir/modules/smartsection/item.php?itemid=1483>
 - Sayyed Afaghi, Sayyed Hadi 2014, "Intellectual Developments of Ghannouchi and the Ennahda Party in Tunisia", Institute for Future Studies of the Islamic World, Visit Report:
<https://iiwfs.com/%D8%AA%D8%AD%D9%88%D9%84%D8%A7>
 - Lotus Rugler, The Islamic Renaissance Movement, translated by Manouchehr Amirpour, June 2012, available at:<http://www.goethe.de/ges/phi/prj/ffs/the/a97/fa9514045.htm>
 - Haji Karim Jabbari, Mohammad Reza, (2011), The Future of Secularism in Tunisia, November 2 , Saturday, available at: <http://irdiplomacy.ir/fa/news/17311>
 - Fars News Agency, 28 Mehr 2012, available at: <https://www.farsnews.com/news/8911111001>
 - Afran Research Institute, The Muslim Brotherhood Movement in Egypt, 2/10/1390. Visit: <http://www.afiran.ir/modules/publisher/categor>
 - Ghannouchi: Rashed, Ennahda does not compromise on its principles, Al-Alam, 1993, page 108, available at: <https://fa.alalam.ir/news/1459876/%D8%B1%D8%A7%D8%B4%D8%AF>
 - Fadel Al-Baladi, 2014, specialized interview, Badr Magazine, Tehran, Al-Waqt website, visit: <http://alwaght.net/fa/Workgroup/581>
 - Karim Mortazavi specialized interview, Badr Magazine, 2013, Tunisia expert, Al-Waqt website, visit: <http://alwaght.net/fa>
- Arabic sources:**
- Al-Harmasi, Abdul-Latif (1985), The Islamic Movement in Tunisia, Bayram Publishing, Legal Filing, Second Edition
 - Abu Zakaria, Yahya, (2003), The Islamic Movement in Tunisia from Al-Thawlib to Ghannouchi, E Publishing in July.

- Abu Samar, Muhammad, (2005), The Hamas Movement: Its Roots and Views, Translated by Noor, Tehran, Thought-Forming Studies Institute.
- Ghannouchi, Rashid, (2003), Public Freedoms in the Islamic State, Arab Unity Studies Center. Vol. 1, Beirut, Lebanon.

English sources:

- Deputy chairman of Tunisia`s Ennahdha party interviewed on political crisis, BBC Monitoring Middle East, Sited at: http://www.biyokulule.com/view_content.php?articleid=5742.
- Ghannouchi, Rached, From Political Islam to Muslim Democracy The Ennahda Party and the Future of Tunisia, September/October 2016, Available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/tunisia/political-islam-muslim-democracy>.

Cite this article : Seyyed Ahmad, Seyyed Mohammad & Hatami ,Mohammad Reza & Abolhassan Shirazi, Habibollah (2023) *A Historical Approach to the Evolution of Tunisian Ennahda Thought from the Movement to the Formation of the Government*. Journal of Iranian and Islamic studies. Vol 13.No3. Fall 2023. PP.1- 29.

DOI: 10.30484/JII.2025.3611.1130

©The Authors: Seyyed Mohammad Seyyed Ahmadi & Mohammad Reza Hatami
& Habibollah Abolhassan Shirazi

Publisher: National Library and Archives of the I. R. of Iran

مجله بین‌المللی مطالعات ایرانی اسلامی
شماره ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲، صفحه ۷۵-۱۱۷.
شماره ۲۸۹۱-۲۳۲۲
شماره ۲۷۱۷-۲۹۶۱

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

رهیافتی تاریخی به تحول اندیشه النهضه تونس از جنبش تا تشکیل دولت

سید محمد سید احمدی^۱، محمد رضا حاتمی^۲، حبیب‌الله ابوالحسن شیرازی^۳

۱. دانشجوی گروه اندیشه سیاسی، واحد تهران مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. tohiddarayan@yahoo.com

۲. دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشگاه پیام نور-تهران، ایران (نویسنده مسئول) hatami5@yahoo.com

۳. دانشیار، گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. hab-Abolhassanshirazi@iauctb.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

جنبش اخوان المسلمین را می‌توان به‌عنوان مهم‌ترین، منسجم‌ترین و ایدئولوژیک‌ترین جنبش سیاسی در میان اهل سنت نام برد. منظور از ایدئولوژیک بودن نه به‌معنای عرفی آن بلکه ساختارمندگی فکری و تبیین اندیشه‌ای منسجم و همچنین چارچوب اجرایی مشخص جهت پیاده‌سازی اسلام سیاسی است. اگرچه می‌بایست اصول دینی-مذهبی و آرمان‌های اعتقادی-سیاسی این جنبش را در اندیشه‌های مؤسس فقید آن یعنی حسن البنا جستجو کرد، اما در حال حاضر به‌واسطه گسترش این جنبش در دیگر کشورها و تأثیرات محیطی و اجتماعی در گذر زمان، تحول در خطامشی و مبانی فکری و رویکردهای اجرایی امری انکار ناپذیر است. این تغییرات در شاخه تونسی اخوان به رهبری راشد الغنوشی بسیار محسوس و ملموس است، به‌طوری‌که در کنفرانس دهم النهضه صراحتاً از اسلام سکولار سخن به میان می‌آید و این از مبانی تاسیسی جنبش فاصله زیادی داشته است. این تطور را می‌توان محصول عدم کارآمدی در صحنه اجرایی نیز دانست. النهضه در زمان حضور در عرصه‌های سیاسی توفیق چندانی نداشته و لاجرم برای میل به اهداف خود ناگزیر بر عدول از مبانی ابتدایی خود بوده که این موضوع به‌عنوان یکی از مفروضات اصلی پژوهش در کنکاش دگردیسی صورت گرفته در النهضه لحاظ گردیده است. اهمیت موضوع مطروحه به‌واسطه شناخت اندیشه بزرگ‌ترین و گسترده‌ترین جنبش جهان اسلام و مدل پیشنهادی اسلام سیاسی اهل سنت و همچنین بررسی مولفه‌های اصلی، بسترهای تغییر و عوامل مؤثر در تحول ایجاد شده، حائز بررسی و پژوهش است. از این رو مقرر است در این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی متکی بر منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه، به این سؤال پاسخ دهد که: دگردیسی در رویکردها، تحولات اندیشه‌ای و عملکرد النهضه از جنبش تا زمان تشکیل دولت چگونه بوده و در چه حوزه‌هایی بیشتر نمود داشته است؟ یافته‌های مقاله نشان می‌دهد النهضه با گزینش رویکرد حداقل گرایی معرفتی، گرایش‌های مسالمت‌آمیز و عملکرد واقع‌گرایانه در عرصه سیاسی تلاش داشته توافقی میانی با مدرنیته ایجاد نماید به‌عبارتی اصول سیاسی، مبانی اجتماعی، احکام عمومی، دستورات و اجزای دین را با ادله منطق تفسیر نماید؛ لذا ناگزیر در بستر اجرا در مواردی که از تبیین و تفسیر قواعد دینی عاجز شود به توجیه آن دست خواهد زد و این موضوع گام نخست دگردیسی اندیشه‌ای النهضه محسوب می‌شود.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۱/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۲

تاریخ نشر آنلاین:

۱۴۰۲/۰۶/۰۳

واژه‌های کلیدی:

النهضه تونس،

راشد الغنوشی،

حاکمیت اسلامی،

تحولات فکری،

سکولاریسم اسلامی.

استناد: سید احمدی، سید محمد، حاتمی، محمد رضا، ابوالحسن شیرازی، حبیب‌الله (۱۴۰۲) رهیافتی تاریخی به تحول اندیشه النهضه تونس از جنبش تا تشکیل دولت،

مجله مطالعات ایرانی و اسلام، دوره ۱۳، ش ۳، پاییز ۱۴۰۲، صص ۷۵-۱۱۷.

DOI: 10.30484/JII.2025.3611.1130

© نویسنده: سید محمد سید احمدی، محمد رضا حاتمی، حبیب‌الله ابوالحسن شیرازی

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

مجله مطالعات ایرانی اسلامی

۲۳۲۲-۲۸۹۱

شماره چاپی
شماره الکترونیکی

۲۷۱۷-۲۹۶۱

دوره ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲، صفحه ۷۵-۱۱۷.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

مقدمه:

جنبش‌هایی پایدار مانده اند که از اندیشه مکتبی سیاسی استواری برخوردار بوده اند و بر همین اساس توانسته‌اند در جهت اهداف تعیین شده قبلی خود ساختارهایی را ایجاد نمایند. هم‌چنین در کادرسازی، ساختارسازی و ایجاد نهادها و ارگان‌های حافظ ارزش‌ها و اصول جنبش اسلامی و هم‌چنین جلب حامیان مالی قدرتمند و بسیج منابع موفق بوده‌اند. جنبش اسلامی تونس نیز از زمان تأسیس به‌عنوان یک جنبش ساختارمند وارد صحنه سیاسی، اجتماعی تونس (این کشور) شد. این جنبش تاکنون موفق به برگزاری ده کنگره (۱) شده که در قالب این کنگره‌ها، به بازنگری ساختار، سازمان، برنامه‌ها و خطی مشی آینده خود پرداخته‌است. بعد از تحولات عربی در سال ۲۰۱۱ و انقلاب تونس، النهضه توانست در اولین انتخابات، به‌عنوان حزب اکثریت، قدرت را در دست گیرد. به رغم شکست این جنبش در دومین انتخابات پارلمانی در ۲۰۱۴، این جنبش همچنان به‌عنوان دومین حزب دارای اکثریت کرسی‌های پارلمان، در صحنه سیاسی تونس حضور داشت. النهضه مجدداً در انتخابات پارلمانی ۲۰۱۹ توانست اکثریت پارلمانی را به‌دست گیرد. این تحولات و شکل‌گیری فضای جدید، باعث شده تا النهضه، برای مشارکت در حکمرانی جدید، مدیریت افکار عمومی و کمک به توسعه جامعه، تغییرات و اصلاحاتی در اندیشه، ساختار و سازمان خود انجام دهد. بخش مهمی از این اصلاحات در کنگره دهم این حزب در سال ۲۰۱۶ اتفاق افتاد که در پی آن برخی تعدیلات اندیشه‌ای که در عمل از چند سال قبل آغاز شده بود، نیز رسمیت داده شد. نباید فراموش کرد بستر ساخت اندیشه‌های الغنوشی (فضای ارزشی) در بدو تأسیس شالوده‌ای از فضای دیکتاتوری بورقیه و سکولاریزه شدن جامعه در فضای تحولات اقتصادی دهه ۷۰ میلادی تونس بوده لذا بدیهی است دگردیسی صورت گرفته، با تغییر فضای خصومت مذکور پس از روی کار آمدن النهضه مورد انتظار می‌نمود. وجه تمایز مقاله با دیگر مکتوبات در این زمینه ابتدا به‌جهت بررسی موضوع از لحاظ رویکردهای اندیشه و تحولات سیاسی به‌طور هم‌زمان و هم‌چنین باز تعریف و تطبیق شاخص‌های فکری در بستر زمان است که منجر به ریشه‌یابی صحیح تغییرات اندیشه در جنبش شده که صرفاً در بررسی‌های دیگر معطوف به حضور در صحنه‌های سیاسی می‌باشد. قبل از بررسی تغییرات اندیشه‌ای النهضه، نیاز به شناخت اندیشه‌های ابتدایی این جنبش هستیم که در گام نخست تلاش شده‌است به نقاط شاذ و مهم آن اشاره شود. راشد الغنوشی رهبر و از موسسین اصلی جنبش النهضه است که سال‌های طولانی رهبری این جنبش را بر عهده داشته و تدبیر و عقلانیت غنوشی باعث عبور النهضه از بسیاری از بحران‌ها گردید. لذا النهضه و اندیشه‌های آن جدای از اندیشه رهبر آن یعنی راشد الغنوشی نیست و با اینکه جریان‌های فکری در درون النهضه شکل گرفت اما شناخت خط فکری و اندیشه اصلی النهضه را باید در اندیشه‌های راشد الغنوشی جستجو کرد.

زمینه‌های ظهور جنبش اسلامی در تونس

جنبش اسلامی تونس ریشه در برخورد ایدئولوژی مدرن "بورقیه" و سنت‌گرایی دینی نهاد «زیتونیه» در اواخر دهه ۵۰ دارد. نقش بورقیه در تونس همانند نقش کمال آتاتورک در ترکیه لائیک بود. گفتمان سیاسی بورقیه در ایجاد خیزش و بیداری ملی و به ظهور رساندن ایدئولوژی ناسیونالیستی که قادر به منسجم کردن مردم باشد از الگوی آتاتورک گرفته شده است؛ زیرا سیاست فرهنگی کشور تونس مبتنی بر همان نظریه‌ها و جهت‌گیری‌های است که در ترکیه اعمال شد. (ابراهیم، ۱۳۸۵: ۱۵) انحصار قدرت سیاسی به حزب حاکم که اساساً متشکل از قشرهای بالای طبقه میانی تونس بود و گرایش‌هایی به فرهنگ غرب داشت، موجب شد که بورقیه وارد نزاع با جنبش «یوسفیه» (۲) شود. این جنبش (اسلامی) با پیمان‌های میان تونس و فرانسه که بورقیه در جهت استقلال تونس آنها را به امضا رسانده بود مخالفت می‌کرد. جنبش یوسفیه در آن هنگام با نهاد دینی تونس هم‌پیمان شده بود و مخالفان بورقیه مدرسه زیتونیه را به پایگاهی برای سازمان‌دهی اولین تجمع گسترده خود تبدیل کردند. نهاد دینی تونس به علت مساعدت بی‌دریغش به جنبش یوسفیه، هزینه‌های سنگینی را پرداخته است. باید یادآور شد که ائتلاف میان جنبش یوسفیه و مدرسه زیتونیه یکی از عوامل رویارویی قدرت سیاسی و نهاد دینی در تونس بود و بورقیه در این خصوص تصمیمات بسیار مهمی را اتخاذ کرد. این تصمیمات از حیث مفاهیم ایدئولوژیک و بعد تمدنی خود، در چارچوب نزاع با نهاد دینی سنتی، به «انقلاب بورژوازی» مشهور شد. یکی از این تصمیمات، پاک‌سازی و از میان برداشتن اوقاف اسلامی بود. وی طی دو اقدام در تاریخ‌های ۳۱ می ۱۹۵۶ و ۱۸ ژوئیه ۱۹۵۷ اوقاف اسلامی را برچید و به این ترتیب، نقشی اساسی و ریشه‌ای در خنثی‌سازی زیربنای اجتماعی و فرهنگی دین اسلام در تونس ایفا کرد.

سیاست فرهنگی بورقیه در دوران دهه ۶۰ دارای ویژگی‌ها و خصوصیات دیگری نیز بوده است، از جمله:

۱. در انحصار دولتی بودن فعالیت‌های مذهبی و نظارت مستقیم دولت بر این فعالیت‌ها از طریق مؤسسه شعیار و آداب دینی وابسته به نهاد ریاست جمهوری. دولت تنها مرجع قانونی و اجتماعی برای مسئولان این مؤسسه بود.
۲. تبدیل عالمان دینی و مفتیان مذهبی به کارمندان رسمی و مشاوران دولتی برای کاستن از قدرت مخالفت آنها.
۳. برکناری نهاد دینی از تمام نقش‌های دولتی، دینی و اجتماعی به این بهانه که اندیشه سنتی به زیرمجموعه‌ای شغلی و حرفه‌ای تبدیل شده که از مسئولیت‌های عمومی تبعیت می‌کند و مفتی دینی، نماینده رئیس‌جمهور در کنگره‌ها و نشست‌ها خواهد بود.

۴. انحصار تمام فعالیت‌های دینی از جمله اجتهاد، عبادت و اجرای قوانین اسلامی به دستگاه سیاسی و تبدیل مفتی به مشاور صرف نزد دولت. (ابراهیم، ۱۳۸۵: ۱۶)

جامعه تونس که پس از استقلال شاهد تحولات بسیاری بود، در اواخر دهه ۶۰ وارد بحران‌های شدیدی شد که منشأ اجتماعی و ایدئولوژیک داشتند و تمام شهرها و روستاها را دربر گرفته بودند. در این مرحله دو مسئله اساسی مطرح شد:

۱. چالش میان انتخاب ایدئولوژی غربی و میراث فرهنگی عربی اسلامی. براساس ایدئولوژی غرب «هر آنچه از غرب وارد می‌شود موجب ترقی، پیشرفت و مدرنیسم است»؛ در حالی که از نظر غرب، پایه‌های میراث فرهنگی عربی اسلامی مبتنی بر روشی واپس گرایانه، محافظه کارانه و بازگشت به گذشته است.

۲. بالا گرفتن فاصله طبقاتی در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی و تسریع روند گرایش جوانان به جنبش ضد طبقاتی. در حالی که بخشی از جوانان گم شده خود را در مارکسیسم لنینیسم جست‌وجو می کردند و باور داشتند این ایده که اهتمام خود را به جامعه معطوف کرده است پاسخی مناسب برای دو مسئله فوق دارد، گروه‌های دیگری از جوانان بازگشت به اسلام را در مفهوم کلی و فراگیر آن، راه نجات جامعه می‌دانستند. این تحولات قانونی و اجتماعی بافت سنتی جامعه را به لرزه درآورد و به رسمیت شناخته شدن سکولاریسم در عرصه آموزشی به همراه آموزش رایگان در مدارس جدید، موجب مخالفت شدید اسلام گرایان با تغییرات ریشه‌ای و پرشتاب جامعه شد. (سید احمدی، ۱۳۹۷، ۱۲۲)

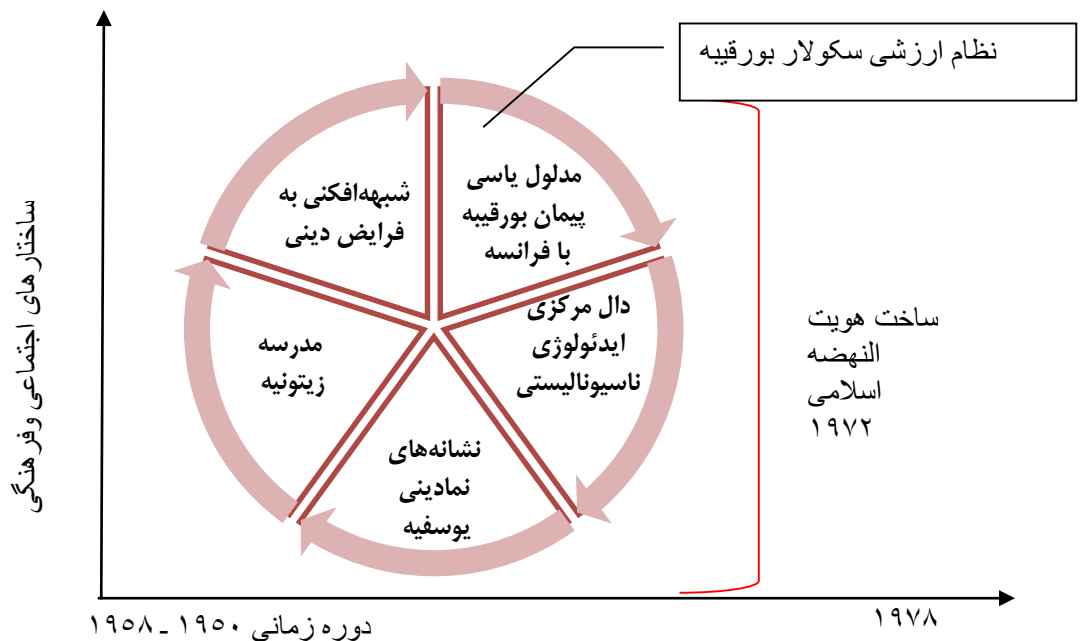
در دهه ۶۰، تحولات اجتماعی عمیقی در تونس شکل گرفت که به مرور زمان موجب تحول ساختارهای سنتی جامعه شد. با آغاز دهه ۷۰ اقتصاد تونس به صورتی گسترده به جهان خارج روی آورد و بیش از پیش به بازار سرمایه‌داری جهانی وابسته شد. بازتاب این روند در روش زندگی و مصرف مردم، افزایش درخواست کالاهای سرمایه‌ای و گسترش پدیده‌های خودمحوری (فردگرایی)، سود آنی، سودجویی و فرصت طلبی که از پیامدهای جوامع بورژوازی است نمایان شد. به این ترتیب، زمینه انحطاط ارزش‌های اخلاقی به ارث رسیده از جامعه سنتی فراهم گردید.

علاوه بر این، دولت تونس مایل بود رابطه خود را با بازار جهانی استحکام بخشد و اقتصادی صادراتی را توسعه دهد که پاسخ‌گوی نیازهای این بازار باشد. این مسئله موجب شد که پس از شکست مدرنیزاسیون در روستاها، کشاورزی این کشور نیز دچار رکود شود و برخی گروه‌ها و قشرهای اجتماعی با سرعتی سرسام‌آور صاحب ثروت‌های بادآورده گردند و در مقابل، فقر در میان توده مردم افزایش یابد. از سوی دیگر، پیچیدگی‌های زندگی شهری و مهاجرت روستاییان به شهرها نیز موجب افزایش فقر شده بود. مجموعه این عوامل و نیز گسترش چشم‌گیر الگوی تجددگرایی به رهبری بورقویه منجر به ایجاد بحران ارزشی در تمام طبقات جامعه تونس شد. از جمله پیامدهای این بحران، افزایش شکاف میان اقشار اجتماعی، بیشتر شدن فاصله طبقاتی میان شهر و روستا، اختلال در روند ناهمگون «توسعه»

و تمرکز یا گستردگی آن در زمینه‌های اقتصادی، سرمایه‌گذاری، اجتماعی و فرهنگی در مناطق ساحلی و داخلی شد. مجموع این عوامل نقش مؤثری در تشدید اختلافات طبقاتی با عمق اجتماعی آن داشته است. (ابراهیم، ۱۳۸۵: ۱۶)

عوامل مهم مذکور، موجب شکل‌گیری پایگاهی اساسی برای رشد جنبش اسلامی تونس شد که به طور مشخص در سال ۱۹۷۰ یعنی هم‌زمان با تأسیس ماهنامه اسلام‌گرای المعرفه شکل گرفت. در این مجله «شیخ‌راشد الغنوشی» و «عبدالفتاح مورو»، برجسته‌ترین عناصر اسلام‌گرا، فعالیت می‌کردند. جنبش النهضة در آوریل ۱۹۷۲ تأسیس شد ولی عملاً در سال ۱۹۷۸ م به صحنه سیاسی وارد شد و اعلام موجودیت کرد. این جنبش در ابتدا با عنوان جمعیت محافظت از قرآن، جماعت اسلامی (حرکت اسلامی)، سپس جنبش رویکرد اسلامی و جبهه نجات اسلامی و پس از آن با عنوان کنونی «جنبش النهضة» فعالیت‌های خود را آغاز و تا هم‌اکنون ادامه داده است. شیخ راشد الغنوشی، شیخ عبدالفتاح مورو، صالح کرکر، حبیب المکنی، مهندس علی العریض، دکتر صادق شورو، حاج محمد العکروت، مهندس حمادی الجبالی، حمیده النیفر، صلاح الدین الجورشی، الصبحی عتیق، عجمی الوریمی و... از موسسین النهضة بوده‌اند. (ابوزکریا، ۲۰۰۳: ۴۹)

مدل چارچوب گفتمانی هویت‌یابی النهضة

۱. مبانی اندیشه‌ای جنبش النهضه

راشد الغنوشی و عبدالفتاح مورو پس از کنگره درون‌سازمانی خود، در ۶ ژوئن ۱۹۸۱ طی کنفرانسی مطبوعاتی مهم‌ترین مبانی جنبش «اتجاه الاسلامی» (۳) را تشریح کردند که برجسته‌ترین آنها عبارت بودند از:

الف. رد اصول سکولاریسم؛

ب. ارتباط و پیوند این جنبش با تمام مسلمانان جهان؛

ج. به رسمیت نشناختن قومیت عربی؛

د. نگرش به مسأله فلسطین به عنوان «ثمره انحراف تمدنی و فرهنگی»؛ آزادی فلسطین تنها از طریق آزادی اعراب از بند استعمار و استثمار و ایجاد سازمان‌هایی خواهد بود که بیانگر منافع توده مردم باشند. پس از این کنفرانس مطبوعاتی که دو تن از رهبران جنبش اتجاه الاسلامی تشکیل دادند این جنبش حرکت خود را برای دریافت مجوز فعالیت از دولت تونس آغاز کرد. (اندیشه سازمان نور، ۱۳۹۲: ۲۵)

اساسنامه جنبش اتجاه الاسلامی بر مبانی سیاسی و ایدئولوژیک ذیل تأکید داشت:

یکم، استمرار علل عقب‌ماندگی وضعیت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه تونس این احساس مشروع را نزد اسلام‌گرایان تقویت می‌کند که مسئولیتی الهی، ملی و بشری بر عهده دارند و ناگزیرند به منظور رهایی کشور از این وضعیت، بر تلاش پیگیر خود بیفزایند و در پرتو راه روشن اسلام، تونس را براساس مبانی عادلانه این دین مبین هدایت کنند و به پیش ببرند.

دوم، برخی معتقدند که این کار برای وارد کردن مسائل دینی به دنیای سیاست و مداخلی برای انحصار ویژگی «اسلامی بودن» به جنبش اتجاه الاسلامی و در نتیجه، نفی آن از دیگران است. این نوع برداشت، گذشته از اینکه بیانگر تصویری مسیحی و کلیسایی است که وارد فرهنگ اصیل و اسلامی ما شده، در واقع نشان‌دهنده علل جدید شکست‌های تاریخی امت اسلامی است.

سوم، از آنجا که جنبش اتجاه الاسلامی در پی آن نیست که خود را سخن‌گوی رسمی اسلام در تونس معرفی کند و هیچ‌گاه طمع انتساب به این لقب را در سر نخواهد پروراند، با احترام به حقوق تمام تونسی‌ها در تعامل صادقانه و مسئولانه با دین، این حق را برای خود محفوظ می‌داند که برداشتی فراگیر و همه‌جانبه از اسلام داشته باشد، به نحوی که این برداشت، زمینه عقیدتی و ایدئولوژیک را برای این جنبش فراهم سازد. این زمینه ایدئولوژیک موجب نشئت گرفتن دیدگاه‌های فکری و روش‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی مختلفی خواهد شد که تعیین‌کننده هویت این جنبش خواهد بود و جهت‌گیری‌های استراتژیک و مواضع آن را در شرایط مختلف مشخص خواهد کرد. در این مفهوم، جنبش اتجاه الاسلامی مرزهایی مشخص و مسئولیت‌هایی معین خواهد داشت و ملزم به ورود به تحرکات و موضع‌گیری‌های مختلف نخواهد بود حتی اگر عاملان این تحرکات و موضع‌گیری‌ها خود را دین‌دار بخوانند

و پرچم اسلام را برافرازند.

چهارم، به دلیل اهمیت این وضعیت و به منظور هماهنگ شدن با مسئولیت‌های عظیم موجود و مقتضیات این مرحله، اسلام‌گرایان باید وارد نوع جدیدی از فعالیت و سازمان‌دهی شوند تا امکان یکی کردن و فراهم آوردن نیروهای موجود و آگاهی دادن به آنها در مسائل مردمی میسر شود. این فعالیت‌ها باید از طریق جنبشی با اهداف عالی، ابزارهای مشخص و معین، ساختاری روشن و رهبری ایده‌آل صورت گیرد. (اندیشه‌سازان نور، ۱۳۹۲: ۲۵) به این ترتیب، جنبش الاتجاه الاسلامی (۴) بر مبنای مقدمات مذکور، وظایف خویش را این‌گونه تشریح کرد:

۱. احیای هویت اسلامی تونس و تبدیل مجدد آن به پایگاهی بزرگ برای تمدن اسلامی در افریقا و پایان دادن به تبعیت از غرب و گمراهی.

۲. احیای اندیشه اسلامی در پرتو اصول ثابت اسلامی و مقتضیات حیات نوین و پاک‌سازی آن از رسوب دوره‌های انحطاط و آثار غرب‌زدگی.

۳. بازستاندن حقوق مشروع مردم در تعیین سرنوشت بدون هیچ‌گونه تأثیرپذیری از شرایط و فضای داخل یا نفوذ بیگانه.

۴. بازسازی حیات اقتصادی تونس براساس مبانی انسان‌دوستانه و توزیع عادلانه ثروت در پرتو اصل اسلامی «انسان و مصیبت» یا «انسان و نیاز» (بدان معنا که هر فرد حق دارد در حدود مصلحت گروه، از ثمره تلاش خود بهره‌مند شود و در هر حال به رفع نیاز خود بپردازد) تا اینکه مردم به دور از انواع استثمار و بهره‌کشی و له شدن زیر چرخ‌های اقتصاد جهانی، از حق مشروع خود برای زندگی شرافتمندانه، که از آنها سلب شده‌است، برخوردار شوند.

۵. مشارکت در احیای موجودیت‌های سیاسی و تمدنی اسلام در سطح داخلی، جهان عرب و تمام دنیا تا اینکه امت اسلام و تمام بشریت از آسیب‌های روانی، ستم‌های اجتماعی و سیطره جهانی و سقوط در گرداب این مصیبت‌ها نجات یابند. (ابراهیم، ۱۳۸۵: ۵۶)

راشد الغنوشی و اندیشه جنبش النهضه

بزرگ‌ترین و مؤثرترین متفکر و رهبر اسلام سیاسی تونس، راشد الغنوشی است که اندیشه او را می‌توان نماد و شاخص جریان اسلام‌گرا (اسلام سیاسی) در تونس به شمار آورد. به عبارت دیگر محوریت جنبش النهضه تونس پیرامون شخصیت راشد الغنوشی و نقطه نظرات وی می‌گردد.^۲ در بررسی تفکر الغنوشی به مولفه‌هایی می‌توان اشاره کرد که به‌علت استفاده بسیار در نظریه‌های او، کاملاً برجسته شده‌اند. اهمیت این شاخص‌ها در سطح معانی، الفاظ و شیوه کاربرد آنها نیست، بلکه مهم‌تر از آن، پیامدهای عملی (نشانه‌ها و مدلول‌ها) آن است که می‌تواند طرح تفکر نوگرایی وی را تحت تأثیر قرار

دهد.

حکومت و نظام سیاسی در نگاه غنوشی

یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های فکری غنوشی اعتقاد وی به جامعیت شریعت اسلامی برای اداره زندگی سیاسی، اجتماعی انسان مسلمان در چارچوب نظامی هدفمند و تلاش و دغدغه‌مندی وی برای تدوین چنین نظامی است.

از میان تالیفات بسیار غنوشی کتاب «الحریات العامه فی الحکومه الاسلامیه» - آزادی‌های عمومی در حکومت اسلامی - از جایگاه بسیار مهمی برخوردار است. وی در این اثر از سویی دموکراسی غربی را نقد می‌کند و از سوی دیگر به جنبه‌های مختلف این حقیقت می‌پردازد که حکومت اسلامی، حکومتی است که «از همه نظر مدنی» باشد و در متون دینی نیز چیزی وجود ندارد که مانع بهره‌جستن از سازوکارهای دموکراتیک شده و مدنی بودن جامعه و حکومت را نفی کند یا تئوکراسی را بستاند. وی در تبیین بحث آزادی‌های عمومی با اشاره به پیوند جدائی ناپذیر آن از بحث نظام سیاسی اسلام، پذیرش این پیش فرض را مبتنی بر این می‌داند که اسلام، نظامی فراگیر دارد که میان اجزا و عناصر مختلف آن اعم از فقه، عقاید، اخلاقیات و اهداف و مقاصد پیوندی گسست ناپذیر وجود دارد. بر این اساس، اگر بپذیریم که اسلام در مسئله سازماندهی حکومت به پایه گذاری شماری از اصول و قواعد کلی بسنده کرده و عرصه گسترده‌ای را به خرد مسلمانان واگذاشته است، این امر خود به خود به تنوع و گوناگونی در طرح‌های حکومت اسلامی خواهد انجامید.

غنوشی در فراهم نمودن چارچوب قانونی آزادی‌های انسان و یا تکالیف وی با تمرکز بر مفاهیم فقهی، تحت تأثیر افکار علامه شاطبی از فقه‌های اهل سنت به ویژه کتاب «الموافقات» وی بوده است و در موارد بسیاری نیز بر این نکته تأکید دارد. وی در قسمتی از کتاب می‌نویسد: «اندیشمندان اسلامی معاصر تقریباً بر این نکته اجماع دارند که در این زمینه می‌بایست همان چارچوب اصولی علامه شاطبی در کتاب «الموافقات» را پذیرفت. چکیده نظر «شاطبی» بر این استوار است که هدف شریعت برآوردن منافع بزرگ بشر است. او این مصالح را به سه دسته ضرورت‌ها، نیازها و محسنات تقسیم می‌کند.» (آفران، ۱۳۹۰)

غنوشی با انتقاد شدید از اندیشمندان سکولاری چون «علی عبدالرزاق» مصری به تبیین مهم‌ترین فاکتورهای پیوند میان اسلام و سیاست پرداخته و بر برخی مبانی دینی در این باره استناد می‌کند:

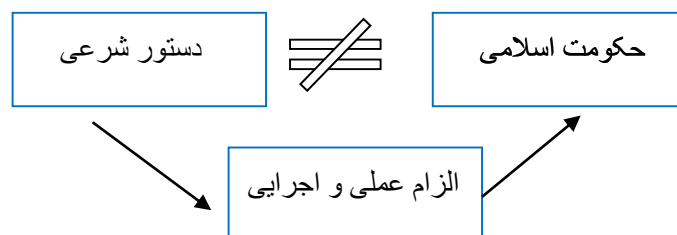
- رویکرد تاریخی: وی معتقد است که هیچکس نمی‌تواند این حقیقت را انکار کند که پس از هجرت پیامبر به مدینه، جامعه سیاسی مستقلی با حوزه سرزمینی معین، نظام قانونی یکسان و رهبری معین شکل گرفته است.

- اجماع: در هیچ عصری هیچ کدام از علما و عقلا مسلمان، از آن روی که مقدمه واجب، واجب است در

ضرورت نصب امام حکومت اسلامی با هدف اجرای شریعت تردیدی نداشته اند. با نگاهی به شریعت و توجه به اینکه مفاهیم موجود در آن همه جنبه‌های زندگی، روابط بین‌المللی و قوانین مدنی و کیفری را در بر می‌گیرد، این حقیقت روشن‌تر خواهد شد. (آفران، ۱۳۹۰)

– کارویژه قدرت: غنوشی ضمن تاکید بر ضرورت قدرت در اسلام، این بحث را مطرح می‌کند که قدرت جزئی از اسلام نیست چراکه در اسلام دستور مستقیمی به ایجاد قدرت نیامده است. اما در عین حال نبود قدرت، مجموعه احکام و مقررات اسلام را تماما یا تقریباً از میان می‌برد. قدرت به این مفهوم حتی اگر جزئی از اسلام نباشد حداقل وظیفه‌ای بنیادین برای برپایی اسلام خواهد بود و در این صورت نه در ضمن مقاصد شرع بلکه در ردیف ابزارهای شرع قرار خواهد گرفت. این نگرش به مقوله قدرت در اسلام و این دیدگاه که قدرت یک وظیفه اجتماعی است موضعی میانه را ترسیم می‌کند که در دو سوی آن یکی موضع لائیک است که اساساً چنین وظیفه‌ای را برای دین نفی می‌کند و فعالانه رویاروی همه سنت‌های دین و جامعه است و دیگر موضع طایفه‌ای از مسلمانان که قدرت را در اسلام وظیفه‌ای دینی همانند نماز و روزه دانسته اند که وحی بر آن تصریح دارد.

وی در بحث مبانی حکومت اسلامی معتقد است که مفهوم حکومت در مبانی اسلام و اندیشه سیاسی آن مفهومی اصیل و ریشه‌دار است. بر این اساس، «متن دینی» به مثابه قانون و «شورا» به مثابه نظارت مردمی دو نهاد اصلی در تشکیل حکومت اسلامی به شمار می‌روند. غنوشی در تالیفات خود همواره سعی کرده است که اصالت مفاهیم سنتی اجماع، جماعت، بیعت، اولوالامر، اهل حل و عقد، امر به معروف و نهی منکر را اثبات کند و از رابطه آن‌ها با شورا و از راهکارهای اعمال آن در جامعه سخن به میان آورده است. در این میان نسبت به سازوکارهای قانونگذاری، هر شیوه ممکن پذیرفته است و اسلام از پذیرش شیوه‌های نوینی که بتواند اراده ملت را در چارچوب مشروعیت کلی و عام متون دینی تجلی بخشد و استبداد را دور کند ابایی ندارد. حکومت اسلامی هم یک ضرورت اجتماعی و هم یک حقیقت دینی است؛ وجود آن به ضرورت نصّ، و چگونگی اداره آن به شورا است و از همین روی این حکومت نصّ و شورا است. (الغنوشی، ۱۹۹۳: ۱۰۸)

مردم سالاری: راشد الغنوشی رهبر حزب اسلام‌گرای نهضت، از جمله متفکرانی است که قائل به امتزاج بین اسلام و دموکراسی است. بسیار طبیعی است حزب و جریانی که در معرض سرکوب قرار می‌گیرد بیش از هر چیز بر ضرورت حاکمیت مردم سالاری و آزادی تأکید ورزد. در مقابل نظام سیاسی مستبد حاکم بر تونس و رئیس آن، حبیب بورقیبه، که شعار توسعه را در شکل ضد دینی اش دنبال می‌کردند و آن را دستاویز و بهانه سرکوب آزادی‌ها قرار داده بودند، جریان اسلام‌گرا به این نتیجه رسید که برای حاکمیت بخشیدن به ارزش‌ها و آموزه‌های اسلامی در این کشور راهی جز تثبیت مردم سالاری و به رسمیت شناخته شدن آزادی‌های عمومی وجود ندارد. تأکید و تمرکز بر این شعار، سبب می‌شد تا آنان از رقبای لیبرال خود عقب‌نمانند و در عین حال از مزایای متمایز و متفاوت بودن‌اندیشه اسلامی خود برخوردار باشند. بر این اساس، اقدام شیخ راشد غنوشی در تألیف کتاب «آزادی‌های عمومی در دولت اسلامی» قابل درک است. وی در مقدمه این کتاب می‌گوید: «موضوع آزادی‌های عمومی در دولت اسلامی، از آغاز پیدایش جنبش اسلامی در تونس بزرگ‌ترین دل‌مشغولی من بوده‌است. این جنبش اسلامی از مرحله دعوت به مبادی اسلام در رویارویی با فرهنگ مسلط وارداتی (بیگانه) تا مرحله تعادل وسیع با دغدغه‌های جامعه تونسی که مهم‌ترین آن‌ها هنوز، مساله آزادی است، تحول یافته است. زیرا عرضه پاسخ‌های روشن به چالش‌های فراروی‌اندیشه اسلامی در کشوری مانند تونس که مشارکتی فعال در غرب‌گرایی و فرهنگ داشته، ضرورتی معرفتی بود که برای جنبش اسلامی گریزی از آن نداشت.» (مرادی، ۱۳۹۷)

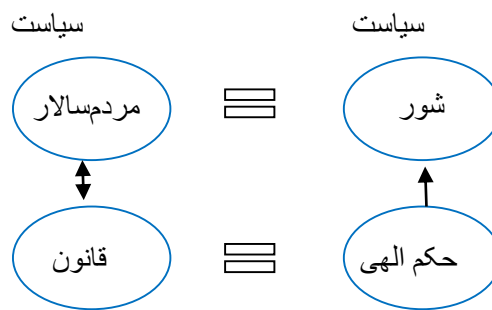
کتاب آزادی‌های عمومی در دولت اسلامی، در حقیقت چکیده مواضع جنبش اسلامی تونس و رهبر آن نسبت به اصول اساسی حکومت اسلامی، قدرت سیاسی و آزادی‌های عمومی در دولت اسلامی، هم از بعد تاریخی و هم از حیث برنامه آینده‌شان برای چنین دولتی است. در این کتاب تضمین‌های عدم ظلم یا آزادی‌های عمومی در نظام اسلامی نیز مورد بحث قرار گرفته است. غنوشی در مقدمه این کتاب بر آن است که اگر چه تولید قدرت جزئی از احکام و مفروضات در اسلام نیست اما قدرت و حکومت در اسلام، ضرورت یا طبیعت اجتماعی محسوب می‌شود. وی این امر را محل اجماع میان مسلمانان می‌داند. غنوشی اضافه بر اجماع، به دلیل تاریخی هم تمسک می‌جوید که وجود جامعه یا دولت مدینه است که بر اساس عهدنامه یا قانون اساسی مدینه پدید آمد. منبع و مبنای دیگری که غنوشی در اثبات ضرورت دولت اسلامی از آن یاد می‌کند سنت‌های اجتماعی در میان انسان‌ها است که مقتضی سامان بخشی به امورشان است و از این رو نیست که اسلام دستور به برپایی حکومت دهد، بلکه آنچه نیازمند نص و توجه شرع است، تضمین‌های اساسی برای عدم خروج دولت از وظیفه اساسی اش یعنی اقامه عدالت است. غنوشی نیز به سبک قدما قدرت را وظیفه‌ای اجتماعی برای حراست از دین و دنیا می‌شمارد و می‌افزاید که متولیان قدرت، صرفاً کارگزاران و خادمان امت هستند. و به این ترتیب نتیجه می‌گیرد که دولت اسلامی «دولتی از هر جهت مدنی است که تفاوتی با دموکراسی‌های

معاصر جز از حیث تعالی حاکمیت شریعت یا قوانین الهی بر همه حاکمیت‌های دیگر در این نظام، ندارد. آنچه باقی می‌ماند بحث ابزارهایی است که به تناسب و اندازه سهمی که در حسن انجام این وظیفه که از میان بردن ظلم و برپایی عدالت بنا به مقتضای شریعت الهی است باید مورد استفاده قرار گیرند.» (مرادی، ۱۳۹۷)

مساله بعدی پس از اثبات وجود دولت در اسلام، مبانی و اصولی است که این دولت بر آن مبتنی است. آیا هدف این دولت، تحقق دموکراسی و شورا است، حتی اگر به زبان اصول دیگری مانند عبادت و وحدت امت باشد؟ در این جا غنوشی نیز مانند دیگر اسلام‌گرایان معاصر، میان دموکراسی به‌عنوان اصل یا عقیده و میان ابزارها و ساز و کارهای دموکراسی که در نهادها و سازمانها نمود می‌یابد تفاوت می‌نهد. در این جا است که جریان انسان‌گرایی اسلامی تونس با بن بست مواجه می‌شود، زیرا میان انسان‌گرایی و استخلاف تناقضی بروز می‌کند. غنوشی بر آن است که در نظریه انسان‌گرایی، انسان در واکنش به تمدن قرون وسطی که انسان را لگدمال کرده بوده، از خدا بریده و یا بر او شوریده است در حالی که ایده مرکزی در تمدن اسلامی این است که انسان از سوی خدا به خلافت برگزیده شده‌است. وی می‌افزاید «انسان موجودی است که با عقل و آزادی و مسئولیت و رسالت، کرامت یافته است و به مقتضای این تکریم، حقوقی را دارد که هیچ کس بر آن سلطه‌ای ندارد و نیز تکالیفی را بر دوش می‌کشد که نمی‌تواند از آن بگسلد و این تکالیف مجموعاً عهد و پیمان و یا قراردادی است بر سر این که خدا را بپرستد و بر مبنای شریعت او، کسی را شریک او قرار ندهد. این به‌معنای تعالی شریعت بر هر سلطه و قدرت دیگری است.» (الغنوشی، ۱۳۹۲: ۵۶) وی در عین حال می‌کوشد تا فرد از آزادی اراده و عمل محروم نشود.

کتاب غنوشی (الحریات العامه فی الدوله الاسلامیه) چنان که آمد، تلاشی فکری برای بومی‌سازی و یا تثبیت مردم‌سالاری و آزادی و حقوق بشر در اندیشه جنبش‌های اسلامی و جوامع و دولت‌های اسلامی است. (آجیلی و بیگی، ۱۳۹۵: ۲۷) وی بر آن است مردم‌سالاری بیش از آن که گویای انتقال قدرت به مردم و تعیین مقامات قوه مجریه و مقننه از طریق انتخابات عمومی و آزاد و به رسمیت شناخته شدن حقوق بشر باشد، گویای نوعی جهان‌بینی و ارزیابی معینی از انسان، جهان و هستی است که کرامت و آزادی انسان را تثبیت می‌کند و او را از سقوط در پرتگاه بردگی و استبداد دور می‌دارد. وی حسنات نظام مردم‌سالاری را به نقاط ایجابی انگاره انسانی‌ای برمی‌گرداند که فلسفه عصر نوزایی و اصلاح دینی عرضه کرده است، هر چند این انگاره از دید وی عناصر سلبی‌ای هم دارد، مانند تفکیک میان روح، ماده، عقل و روح و بلکه مهم‌تر از آن نشان دادن عقل در مقام خدایی. به این ترتیب اگر چه غنوشی به غربی بودن مولد و موطن مردم‌سالاری اذعان دارد و به عناصر ایجابی موجود در آن اعتراف

می‌کند، ولی وجود عناصر منفی‌ای در آن را مدخلی برای رهیافت جایگزینی‌اندیشه اسلامی به جای فلسفه‌های غربی قرار می‌دهد..

اگرچه غنوشی بنا به طبع آکادمیک اش اهمیتی جدی به تعریف مفاهیم و اصطلاحات دارد ولی از عرضه هرگونه تعریفی اجرائی از مردم سالاری که به مقایسه آن با شورا کمک کند عاجز می‌ماند و بلکه به مبهم نهادن آن تعهد دارد. او نیز مانند شماری از اسلام‌گرایان معتقد است که اصطلاح مردم سالاری چندان گسترده است که شامل نظام‌های سیاسی متنوعی می‌شود و هم چنین، ثمره نزاع اروپاییان است: «و از آن رو که مردم سالاری، مفهومی مجمل است و شامل متضادترین نظام‌ها می‌شود، حکم بر نظام معینی به عنوان انتساب به آن دشوار است. این امر، تأمل طولانی در فهم ماهیت هر نظامی را می‌طلبد. زیرا اشکال دموکراتیک و اعلامیه‌ها مانند اعلامیه حاکمیت ملت‌ها و حقوق بشر و نمایندگی پارلمانی و احزاب و انتخابات و اکثریت چندان اعتباری ندارد. این اشکال و قالب‌های دموکراتیک در خشن‌ترین نظام‌های دیکتاتوری هم وجود داشته و دارد.» (آجیلی و بیگی، ۱۳۹۵: ۲۷)

حقوق بشر: در یکی دو دهه اخیر که جنبش‌های اسلام‌گرا، موضوع حقوق بشر را مورد توجه جدی قرار داده‌اند، به امکان بهره‌گیری از ظرفیت نهادها و گروه‌های بین‌المللی در مطالبه این حقوق و اعمال فشار نسبت به نقض آن پی برده‌اند. این ظرفیت‌ها و امکانات عملاً به تقویت و حمایت از جنبش‌های اسلام‌گرایی می‌انجامد که در کشورهای خود در معرض سرکوب قرار دارند. این جنبش‌ها در نزاع با حکومت‌ها، از این راه توانسته‌اند توجه و همدلی جهانیان را به خود جلب کنند. این جنبش‌ها به سبب منافی عملی که طرح مساله حقوق بشر برایشان داشت بدان روی آوردند، اما مساله به همین جا ختم نمی‌شد، زیرا در مقابل نفعی که از این راه می‌بردند، باید موضع خود را نسبت به آن صریحاً روشن می‌کردند و نمی‌توانستند نسبت به بحث حقوق بشر در سطوح فلسفی و فرهنگی و عملی بی تفاوت بمانند. جنبش

اسلام گرای تونس در طی محاکمات سال ۱۹۸۱ م، نقش سازمان‌های داخلی و بین‌المللی حقوق بشر را در حمایت از زندانیان عقیدتی و فراهم آوردن تضمین‌های لازم برای محاکمات عادلانه و قانونی درک کردند. از این رو، نوشته‌های اسلام‌گرایان تونسی می‌کوشد تا برای موضوع حقوق بشر، جایی در گفتمان سیاسی و فکری خود اختصاص دهد، اما مشکلی که با آن رویارو است، ایجاد هم‌سازی میان ثوابت دینی و تحولات جهان معاصر است. از این رو، موضع این جنبش‌ها نسبت به حقوق بشر تا حدی مبہم است و تکلیف قضیہ را روشن نمی‌کند.

آزادی عقیدہ و اندیشہ : غنوشی در بحث آزادی فکری، فراوان از آیه لا اکراه فی الدین (بقرہ/۱۵۶) بهره می‌گیرد. وی معتقد است این آیه، گویای «حق فرد در انتخاب عقیدہ اش، بہ دور از ہر گونه اجبار و اکراہی است. شریعت اسلام برای این انسان، آزادی را بہ عنوان محصول مسئولیتش تضمین کردہ و بر این اساس ہمہ ابزارهای اجبار را ممنوع ساختہ و در تاکید بر ضرورت اظہار حق و اقامہ براہین بر عقیدہ و تحمیل مسئولیت شکل دادن بہ عقیدہ و دفاع از آن ہر چند با کار بست قدرت و اجتہاد در ابطال برنامه‌های خصم خود چیزی کم نگذاشتہ است.» (الغنوشی، ۲۰۰۳: ۲۲)

وی در فہم آزادی عقیدہ، چندان توسعہ می‌دہد کہ بہ غیر مسلمانان در دولت اسلامی اجازہ می‌دہد «از دین اسلام انتقاد کنند» و «آزادی کامل خواهند داشت تا عقیدہ خود را بستانید» و غیر مسلمانان در دولت اسلامی بر عقیدہ و رفتاری کہ مخالف وجدانشان باشد، مجبور نخواہند بود» (الغنوشی، ۲۰۰۳: ۴۸)

در دہہ ہفتاد، غنوشی همانند دیگر اسلام‌گرایان معتقد بود کہ ارتداد، کفر و مرتد مستحق مجازات اعدام است. این موضوع از همان زمان مورد مناقشہ شماری از روشنفکران مسلمان تونسی بودہ است کہ در اعتراض بہ چنین باوری کہ تارک دین اسلام مستحق اعدام است از پیوستن بہ جنبش «الاتجاء الاسلامی» کہ بعدا بہ ریاست غنوشی تأسیس شد، منصرف و از جریان غنوشی منشعب شدند.

در اواخر دہہ ہشتاد، تحولی جزئی در این عقیدہ غنوشی رخ می‌دہد و وی معتقد می‌شود بہ وانہادن «مسالہ تعیین مجازات بہ امام (حاکم اسلامی) کہ خود او با لحاظ حجم خطری کہ این پدیدہ بر موجودیت سیاسی دارد، آن را معین کند. ارتداد جرمی است کہ رابطہ‌ای با آزادی عقیدہ کہ مورد پذیرش اسلام است، ندارد. ارتداد مسالہ‌ای سیاسی برای مسلمانان بودہ است. بنابراین مجازات مرتد، تعزیر است و نہ حد؛ زیرا ارتداد جرمی سیاسی است کہ مشابہش در نظام‌های دیگر، خروج بر نظام دولت و تلاش برای ایجاد ہرج و مرج در آن است و متناسب با حجم و شدت خطر آن با آن برخورد می‌شود.» (علی‌خانی، ۱۳۸۲: ۴۸)

نفی خشونت: برخی از روی اختیار، خشونت را در پیش می‌گیرند و برخی بہ اجبار بہ آن پناہ می‌برند. بر این اساس، الغنوشی معتقد است کہ خشونت اختیاری، منفی و غیرقابل قبول است و معمولاً کشور یا

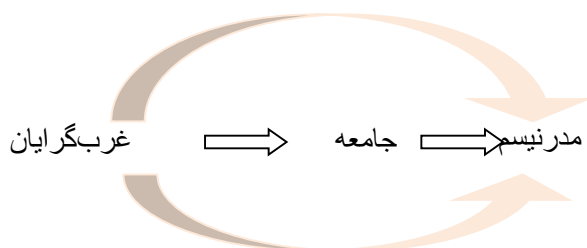
کشورهای بزرگ، برای سرکوب ملت‌های ضعیف و رسیدن به منافع خاص خود، به آن متوسل می‌شوند. اما خشونت اجباری، امری مثبت است که باید به شرط سنتی و متعارف آن در ادیان آسمانی و زمینی پای‌بند بوده و این شرط، دفاع از خود است. «هر کس که مورد حمله و تجاوز قرار گیرد، چه عاقل و چه کم‌خرد، باید از خود دفاع کند. بنابراین، دموکراسی با دفاع از خود در برابر حکومت مستبد و خشونت‌پیشه، منافاتی ندارد. به این ترتیب، وقتی می‌گوییم جنبش به خشونت دست نمی‌برد، به این معنی نیست که هر کس در گوشه و کنار جهان از خود دفاع می‌کند، مجرم است، بلکه جنبش با ایجاد تغییر خشونت‌بار مخالف است... البته ما عمل خشونت‌بار را ناقض دموکراسی نمی‌دانیم، زیرا هیچ دموکراسی در جهان نیست که به فکر توسعه سلاح نیفتاده باشد.» (مرکز الاستشارات و البحوث، ۱۹۹۶: ۱۴۸) الغنوشی در بیان موضع شخصی و مشروط خود در قبال خشونت می‌گوید: «روشن است که در اسلام هر کس در راه آبرو و مالش کشته شود، شهید به شمار می‌آید؛ من نیز اشخاص را حتی اگر عضو جنبش باشند، در دفاع از آبرو و مالشان برحذر نمی‌دارم، زیرا این، یک دفاع مشروع است.» (مرکز الاستشارات و البحوث، ۱۹۹۶: ۱۴۸) با این حال، اظهارات الغنوشی در برهه اخیر نشان می‌دهد که وی خشونت را کنار گذاشته است و حتی آن را نمی‌پذیرد. این عمل در واقع پیامی برای جامعه‌ای است که فرد تروریست و خشونت‌طلب را از اساس قبول ندارد.

الغنوشی می‌گوید: «اگر جامعه با اکثریت قریب به اتفاق، تروریست‌ها را قانونی نداند، آنها باید به این خواست احترام بگذارند و در راستای قانون متعارف عمل کنند و اخلاک‌گری در این قانون، به تنفر مردم از آنها می‌انجامد. به این ترتیب، باید از آزادی، عدالت و دموکراسی در برابر تجاوز اقلیت‌های افراطی محافظت کرد.» (مجله الشرق الاوسط، ۱۹۹۴: ۱۱) اما اگر این مسئله متعلق به کل جامعه باشد و جامعه نیز خواستار تغییر و ناراضی از اوضاع موجود باشد، دیگر تروریسم، شورش علیه جامعه به شمار نمی‌آید، بلکه شورش و سرکشی علیه اقلیت، یعنی رهبران دیکتاتوری است که با تغییر مسالمت‌آمیز و تحول مخالفانند. الغنوشی با خشونت اقلیت‌ها به علت نبودن آزادی و مساوات بین همه، مخالفت می‌کند، اما فعالیت‌های اکثریت تحت ستم، مانند مردم الجزایر را خشونت نمی‌داند، بلکه آن را انقلابی مردمی می‌نامد که مشروعیت خود را از خواست عمومی ملت می‌گرفت. او می‌گوید: چنین انقلابی، انقلاب اسلامی مردمی است که زمینه‌های شعله‌ور شدن و دوام و گسترش برایش فراهم شده است.

الغنوشی که سعی می‌کرد برای شیوه انقلابی خود، توجیه شرعی و قانونی بیابد، گفت: «پیامبر (ص) دوست داشت دانشمندان، رهبران و روشن‌فکرانی باشند که در مقابل حکومت خودسر بایستند و نهی از منکر کنند حتی اگر این کار منجر به کشتن آنها شود. بهترین شهید، کسی است که رودرروی حکومت بایستد و نهی از منکر کند و در این راه کشته شود؛ زیرا خون او ترس مردم را می‌ریزد و آنها را تشویق به ایجاد تغییر مسالمت‌آمیز می‌کند. این امر، ممکن است به انقلابی مردمی تبدیل شود؛ مانند

انقلابی کہ (امام) خمینی رہبری کرد». (مرکز الاستشارات و البحوث، ۱۹۹۶: ۱۴۹) با این حال، راشد الغنوضی مؤسس جنبش اتجاء اسلامی قصد نداشت یک حرکت انقلابی علیہ نظام لائیک تونس انجام دہد و استقبال او از انقلاب ایران تنها در حد استقبال از یک حرکت انقلابی عام بود. جنبش اسلامی تونس تمام تلاش خود را برای گشودگی و رواداری اسلام از تہمت خشونت بہ کار گرفت. غنوضی مدعی است وجود دولت ملت‌های جدید در اصل، مظهر خشونت است: «برجستہ ترین انواع روابط دولت‌ها با جوامعشان، رابطہ خشونت است. غرب‌گرایی، روشن‌ترین و صریح‌ترین اشکال خشونت است کہ دولت اعمال می‌کند. غرب‌گرایی، بر کندن یک جامعہ از ریشہ‌ها و وجدانش بہ هدف تحمیل چیزی است کہ نام مدرنیسم بر آن نهادہ‌اند و در حقیقت دیکتاتوری غرب بر ملت‌های ما است کہ از طریق وساطت گروه‌هایی نوگرا اعمال می‌شود. چنین دیکتاتوری ای، روند غرب‌گرایی یا مدرنیسم بہ سبک غربی اش را در تضاد کامل با دموکراسی قرار می‌دہد.» (مرادی، ۱۳۹۷)

ابزار خشونت

ابزار تبلیغ و فرهنگ

پس از آن مواضع جنبش نہضت چہ از زبان الغنوضی و چہ سایر رہبران آن کہ در زندان یا خارج زندان بودند همچون «علی العریض» و «حمادی جبالی» کاملاً روشن بود وبہ محکوم ساختن خشونت برخی سازمانہای می‌پرداختند کہ دارای عناوین اسلامی بودند صرف نظر از آن کہ هدف خشونت‌ها چہ کسانی هستند. جنبش نہضت صبغہ مدنی داشت و استفادہ از خشونت در درگیری‌های سیاسی را رد می‌کرد لذا در برابر تحریک رژیم برای توسل بہ خشونت مقاومت کرد. (ابراہیم و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۲۸) در سطح بین‌المللی جنبش نہضت از ابتداء و پس از انفجار مرکز تجاری در ۱۹۹۳ نسبت بہ خطا بودن عملکرد برخی از گروه‌ها در انتقال خشونت کورکورانہ بہ غرب ہشدار می‌داد و این کار را موجب بر ہم خوردن رابطہ مسلمانان با سایر ادیان می‌دانست کہ تنها بہ طرح‌ها و نقش‌های دشمنان امت کمک می‌کند. در سایر انفجارات نیز جنبش چنین موضعی داشت از جملہ انفجار در پایتخت پاریس کہ با انفجارات الجزایر مرتبط بود و نیز ترور گردشگران در مصر و الجزایر و غیرہ.

جهاد: می‌توان جای تقریباً خالی لفظ «جهاد» به معنی رایج را در سخنان الغنوشی ملاحظه کرد و همین باعث شده‌است که چند جنبش اسلامی از وی انتقاد و به کفر متهمش کنند. البته بهانه این افراد اصل افراطی برگرفته از کتاب «سیوطی» بود. سیوطی به نقل از ابن عربی گفته بود: تمام آیه‌هایی که درباره رویگردانی از کفار و خودداری از جنگیدن با آنها آمده است بنا به آیه شمشیر منسوخ است. آیه شمشیر این است: هرگاه ماه‌های حرام تمام شدند با مشرکان بجنگید. این آیه ۱۲۴ دیگر را نقض کرده است. (العالم، ۱۹۹۰) الغنوشی معتقد است جنگ به فاجعه‌ای جهانی می‌انجامد که نه تنها سربازان اسلام، بلکه سربازان کفر را هم دربرمی‌گیرد؛ زیرا سلاح‌هایی که کشورهای کفر (طبق برآورد کارشناسان) در اختیار دارند برای نابودی تمام جهان کافی است. تمام این اسباب و عوامل، برای همگامی شخص با عالم واقع و پذیرش آن کافی است. وظیفه مجتهد است که صیغه یا حکمی مناسب و منسجم با روح این عصر صادر کند. این تناسب و انسجام نتیجه همخوانی و همراهی است و این امر از طریق انسجام الفاظ و معانی با مضمون نمود می‌یابد. لازمه این امر، استفاده از الفاظی است که با روح زمان سازگار باشد و این گام اول در مسیر همسویی با دیگران است؛ زیرا امکان ندارد با الفاظ و اصطلاحات تند فقهی در گفتمان، به گفت‌وگوی جدی با دیگران پرداخت. بنابراین، باید موانع برقراری ارتباط را از گفتمان اسلامی زدود و مخصوصاً به جای عبارت‌های قدیمی و سنتی فقهی از عبارت‌هایی با بارمعنایی جدید، معقول، عینی و نسبی استفاده کرد. عبارت‌ها و اصطلاحاتی چون اهل کفر، اهل اسلام، از دین برگشتگان اهل ذمه و المؤلفه قلوبهم را به رغم کارکرد بسیار ممتازشان در گذشته کنار گذاشت، زیرا امروز مانع معرفی اسلام در دنیای آزادی‌های فردی و عمومی می‌شوند. بنابراین، هیچ اشکالی ندارد که مثلاً مردها را «قانون‌شکن» بنامیم؛ زیرا نتیجه یکی است و فقط نام‌گذاری متفاوت شده‌است.

به همین علت، الغنوشی لفظ جهاد را از گفتمان اسلامی خود کنار زد، زیرا این لفظ به هر حال به دلیل وقوع مجموعه‌ای از تحولات مختلف، مورد توجه دست‌اندرکاران مسائل فکری، سیاسی و قانونی... و کسانی قرار نمی‌گیرد که به هر دلیل باید پذیرایی تفکر اسلامی شوند.

بنظر میرسد او نمی‌خواست با احیای این تکلیف غایب، یعنی جهاد، اهداف خود را تحقق بخشد، بلکه سعی داشت به شیوه‌ای که با روح زمان و تمدن سازگار باشد، برای تحقق اهداف خود تلاش کند. از این رو، کوشید بین اصالت و نوگرایی پیوند برقرار کند. از سوی دیگر ساختار تشکیلاتی حرکت به گونه‌ای نیست که برای صدور فتوای شرعی مناسب باشد به عبارتی می‌توان گفت این تقیه به‌عنوان مصادق عینی در پیش برد اندیشه‌های النهضه بوده است. در صورتی که ساختار تشکیلاتی جمعیت اخوان المسلمین و گروه‌های مسلح نظیر جهاد اسلامی، که تحت نظارت محمد عبدالسلام فرج، نویسنده کتاب الفریضة الغائبة و شیخ عمر عبدالرحمن اداره می‌شد، بر این اساس، یعنی صدور فتوای شرعی

تنظیم شده بود. (مرکز الاستشارات و البحوث، ۱۹۹۶، ۱۷۳)

طرد فرقه و مذهب گرایی

راشد الغنوشی به افزایش توجه به مسئله «امت اسلام» و نادیده گرفتن ویژگی‌های قومی و منطقه‌ای اشاره می‌کند: «به جای آنکه برای مثال فلسطین در میان مسائل خارج از مرزهای کشور، مهم‌ترین جایگاه را در زندگی ما داشته باشد، مسائل دیگری جایگزین آن شده است». وی اضافه می‌کند: «مذهب گرایی و فرقه گرایی براندیشه اسلامی سیطره یافته و علت آن هواداری از یک گروه یا یک حزب است. هر کسی از دایره مذهبی خارج شود گویا کافر و مشرک شده است. این مسئله موجب ایجاد تشنج در جامعه و رد هر نوع تلاش و کوشش و ناتوانی در حرکت هم‌زمان با جهان مدرن می‌شود. به اعتقاد من، مسلمانان امتداد یک اندیشه اند نه متعلق به مرحله خاصی از زمان. ما گروهی نیستیم که تنها با میراث‌های برجای مانده از پیشینیان هدایت می‌شوند و هم‌چون حیوانی نادان در انزوای خود زندگی می‌کنند». (ابراهیم و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۱۷)

شیخ‌راشد الغنوشی همواره به چارچوب فکری جنبش اصول‌گرای اسلامی پای‌بند بود، اما می‌گفت: «ما دیگر نمی‌توانیم با پای‌بندی به گذشته و با ذهنیت قدیمی، مشکلات کنونی خود را حل کنیم و به آینده چشم داشته باشیم. از این رو، باید در تمام کتاب‌هایی که عادت به تدریس آنها به شاگردانمان داشته ایم تجدید نظر کنیم، زیرا این کتاب‌ها موجب پیدایش استبداد در درون جریان اسلامی می‌شود». او می‌افزاید: «ما از درک واقعیت‌ها و تحولات پیرامون خود عاجز هستیم. به همین علت، جنبش اسلامی دچار تزلزل و آشفتگی شده است و نمی‌تواند راه صحیح را پیدا کند و در نتیجه، توانایی پیشرفت نیز ندارد. بدون شک، مسئولیت اصلی این عقب‌ماندگی متوجه تفکرات و اندیشه‌های ماست. فقدان نظریه‌های ایدئولوژیک و اندیشه استراتژیک محدود باعث شده است که جنبش اسلامی محکوم به پیروی از میراث گذشتگان خود و صدور احکام برتری‌جویانه و واکنش‌های پراکنده و موقتی باشد». (نبوی، ۱۳۹۵: ۱۲۴)

در مجموع جنبش اسلامی تونس به رهبری شیخ‌راشد الغنوشی می‌کوشید با استفاده از تحولات اجتماعی و سیاسی جامعه تونس و در سطح کشورهای عربی و جهان اسلام، اندیشه سیاسی اسلام را متحول کند. در این خصوص راشد الغنوشی با ارزیابی روند حرکت جنبش اسلامی و مفاهیم فکری آن و انتقاد از جنبش خود، سعی می‌کرد نگرش سیاسی نوینی ارائه دهد. انتقادات شیخ‌راشد الغنوشی از خود و جنبش اسلامی، بیانگر آغاز جدایی از اندیشه اخوان المسلمین است و جلوه‌ای «تونسی» به جنبش اسلامی می‌بخشد. این تحول موجب شد که بپذیریم جنبش اسلامی قابلیت درک دستاوردهای جامعه نوین تونس را دارد و می‌کوشد خود را به‌عنوان راهی برای رسیدن به دموکراسی در جهان مطرح کند

و این دموکراسی نیز مبتنی بر اولویت داشتن مفهوم هویت تمدنی و فرهنگی خواهد بود. در پایان این نکته باید اشاره شود چارچوب گفتمانی النهضه در بدو تشکیل و شالوده اندیشه الغنوشی در فضای دیکتاتوری بورقیه و سکولاریزه شدن جامعه در فضای ارزشی در تحول اقتصادی دهه ۷۰ میلادی به وقوع پیوست. نکته‌ای که لا کلا و موفه بدان اشاره می‌کنند این است که گاه گفتمان ما در فضای خصومت قرار می‌گیرند و در این فضا خود را بازتعریف و هویت‌سازی می‌نمایند در این مقوله شاید بهترین تمثیل اندیشه و بازخورد مدلول‌های گفتمان و اندیشه سیاسی النهضه باشد. با تردید باید گفت که مؤلفه‌های مورد تأکید (نشانه‌های کلامی و ارزشی منعکس در رفتار اسلام‌گرایان) در هر دوره از تاریخ تحولات تونس حول یک مفهوم مرکزیت می‌یافتند در دوره‌ای به واسطه فشار سیاسی دال مرکزی گفتمان به قسمت آزادی، دموکراسی و مردم‌سالاری سوق یافت و در دوره‌ای (۱۹۷۰) به واسطه انشقاق برخی از اسلام‌گرایان با احکام اجرایی اسلامی مانند حکم اعدام و ارتداد به سمت آزادی عقیده و پرهیز از خشونت حرکت کرد اما به طور کلی وقت اصلی (دال اصلی و ثبات یافته) اندیشه النهضه و شخص الغنوشی را می‌توان اسلام تونسی دانست.

تحولات اندیشه‌ای النهضه

براساس دو ملاک «میزان انتظار از دین و نوع عملکرد» جنبش‌ها را به سه گروه حداکثرگرا (حداکثرگرا در اعتقاد و در رفتار)، حداقل‌گرای سیاسی (حداکثرگرا در اعتقاد و عمل‌گرا در رفتار) و حداقل‌گرای معرفتی تقسیم می‌کنند. با توجه به مطالبی که مطرح شد جنبش النهضه را باید جزء گروه سوم یعنی حداقل‌گرای معرفتی دانست، جریانی که انتظار حداقل از دین بر آن حاکم است. هواداران این جریان با اصل خاتمیت یا کامل بودن دین اسلام مشکلی ندارند، ولی کامل بودن آن را مترادف با پاسخگویی آن به تمامی سوالات بشری، دخالت در تمامی ابعاد حیات انسان و حاکمیت سیاسی همه جانبه نمی‌دانند. گرایش مسالمت‌جویانه و عملکرد واقع‌گرایانه بسیاری از اسلام‌گرایان، به رغم اهمیت، به معنای دست برداشتن آنان از تلقی حداکثری از دین و نفی مقام داور برای آن نیست. گرایش این جریان به سازگار کردن ابعادی از دین با جنبه‌هایی از مدرنیته و باور آنان به نقش کلیدی خرد است. به نظر آنها شریعت، خیلی ساده، مجموعه‌ای از اصول راهنماست که باید در معرض اجتهاد گذاشته شود یعنی در معرض تفسیر آزاد قرار بگیرد تا با دنیایی که در حال دگرگونی است منطبق گردد. (نبوی، ۱۳۹۴: ۵۷) بر همین اساس با اینکه جنبش النهضه شاهد تحولات فکری نسبت به سال‌های اولیه تأسیس و تفکرات اولیه خود شده‌است اما این تحولات و دگردیسی اندیشه‌ای به هیچ وجه قابل مقایسه با اخوان المسلمین مصر نیست و این دگردیسی به‌اندازه‌ای نبوده است که یک تغییر اساسی و ریشه‌ای بین تفکرات رهبران این جنبش بویژه راشد الغنوشی و سیاست‌های اعمالی و اجرایی جنبش در مقام

دولت و صاحب قدرت در تونس دید. همانطور که پیشتر جریان‌شناسی سیاسی و فکری نهضت در سال‌های قبل از انقلاب ۲۰۱۱ آورده شد، در این جنبش تفکرات مختلفی ظهور و بروز داشتند. نهضت پیش از آنکه جنبش باشد یک جبهه است و دلیل آن هم وجود بیش از یک رویکرد و جریان در آن است و دارای افق فکری یکنواختی نیست.

از سوی دیگر فضای اجتماعی و سیاسی حاکم بر تونس این اجازه را به رهبران جنبش نهضت نمی‌داد تا با ایجاد خط قرمز مبتنی بر اصول اسلامی و شریعت، سیاست‌های خود را در تونس دنبال کنند. لذا به رغم وجود طیف‌ها و جریان‌های عقل‌گرا و یا محافظه کار، جنبش نهضت تلاش کرد تا میانه روی را سرلوحه کار خود قرار دهد و در این مسیر واقعیت‌های جامعه تونس و جهان امروز را نیز در نظر بگیرد. لذا با اینکه بعد از به قدرت رسیدن نهضت در تونس بعد از تحولات ۲۰۱۱، شاهد رفتارها و سیاست‌هایی از سوی نهضت بودیم که چندان قرابتی با مبانی اسلامی و انقلابی نداشت اما به طور کلی نمی‌توان این رفتارها و سیاست‌های را دور از مبانی‌اندیشه‌ای رهبران نهضت دانست. در واقع با اینکه بعد از به قدرت رسیدن نهضت این جنبش در مقایسه با موقعیت اپوزیسیونی، عملگراتر شده‌است (این مساله از تبعات جنبش‌های حاکم شده می‌باشد) اما در مجموع رفتارشناسی نهضت در قدرت فارغ از اندیشه‌های رهبران آن نیست. در واقع رهبران نهضت از همان سال‌های اولیه تأسیس این جنبش، چندان دارای تفکرات انقلابی و آرمانگرایانه نبودند. این جنبش‌ها بیش از آنکه گرایش انقلابی داشته باشند گرایش اصلاحی دارند و تمایل آنها در راستای فعالیت قانونی و علنی است. جز در مواردی که به‌عنوان واکنش در برابر سرکوب دولتی ناچار به فعالیت پنهانی و توسل به شیوه‌های انحرافی یا خشونت‌ورزی شده باشند. بنابراین نهضت نه تنها از فرصت قرار گرفتن در جایگاه دولت و حکومتداری برای پیاده کردن مبانی اسلامی در جامعه تونس استفاده نکرد بلکه مبتنی بر اندیشه‌های اعتدالی رهبران نهضت، این جنبش برای بقا و دور شدن از فضای سرکوب دهه‌های قبل از انقلاب، عملگراتر نیز شد.

بنابراین دگردیسی و تحولات‌اندیشه‌ای نهضت را باید قبل از تحولات ۲۰۱۱ تونس و به قدرت رسیدن آن دنبال کرد. در سال ۱۹۸۹ م در کشور تونس قانونی تصویب شد که هرگونه شکل‌گیری احزاب بر پایه قومیت، دین، زبان یا منطقه را ممنوع کرد؛ از همین روی نام حرکت التّجاه الاسلامی به «نهضت» تغییر یافت و اصلاحات و تحولاتی در آن صورت گرفت، به گونه‌ای که آن را از یک گروه اسلامی به یک حزب سیاسی فعال اسلامی تبدیل کرد. رئیس این حزب «راشد الغنوشی»، و دبیر کل آن «مورو» شد و روزنامه‌ی «الفجر» ارگان رسمی‌اش به شمار می‌آمد. یک شورای مرکزی نیز وجود داشت. حزب در چهارده استان تونس شعبه‌هایی تأسیس کرد. (مصلی، ۱۳۹۱: ۹۸) ولی این جریان دوام نیافت و توسط حکومت بن‌علی غیرقانونی اعلام شد. این مسائل سبب شد که تغییراتی از دهه ۱۹۹۰ م در

النهضة صورت گیرد؛ دگرگونی‌هایی که بیشتر در حوزه حاملان فکری و فضای گفتمانی بود، تحولاتی که این حرکت اسلامی را به گروه اسلامی اعتدال‌گرا تبدیل کرد. شیخ راشد الغنوشی، که همواره به چهارچوب فکری جنبش اصول‌گرای اسلامی پایبند بود، بیان می‌دارد: «ما دیگر نمی‌توانیم با پایبندی به گذشته و با ذهنیت قدیمی مشکلات کنونی خود را حل کنیم و به آینده چشم داشته باشیم؛ از این رو باید در تمام کتاب‌هایی که به شاگردانمان تدریس می‌کرده‌ایم تجدید نظر کنیم؛ زیرا این کتاب‌ها موجب پیدایش استبداد در درون جریان اسلامی می‌شود». (ابراهیم و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۱۶)

او همچنین افزوده است که: «ما از درک واقعیت‌ها و تحولات پیرامون خود عاجز هستیم، به همین علت جنبش اسلامی دچار آشفتگی شده و نمی‌تواند راه صحیح را پیدا کند و در نتیجه توانایی پیشرفت نیز ندارد، بدون شک مسئولیت اصلی این عقب‌ماندگی متوجه تفکرات و اندیشه‌های ماست، فقدان نظریه‌های ایدئولوژیک و اندیشه‌های استراتژیک محدود باعث شده‌است که گروه‌های اسلامی محکوم به پیروی از میراث گذشتگان خود و صدور احکام برتری‌جویانه و واکنش‌های پراکنده و موقتی باشند. (ابراهیم‌نیا، ۱۳۹۲: ۳۴)

تجربیات، تفکرات و اندیشه‌های رهبران النهضة باعث شد، تا بعد از تحولات ۲۰۱۱ تونس و فراهم شدن فضا برای حضور و مشارکت النهضة در قدرت، اندیشه‌های اصلاح‌گرایانه و اعتدالی جنبش النهضة، شکل عملگرایانه تری به خود بگیرد.

رهبران جنبش معتقدند ما ارزش‌هایمان را پیش‌تر با آرمان‌های دموکراتیک تطبیق داده بودیم و دیدگاه اصلی‌مان تغییری نیافته است. آن‌چه تغییر یافته محیطی است که در آن فعالیت می‌کنیم. تونس اکنون به‌جای دیکتاتوری صاحب دموکراسی است؛ این یعنی که النهضة سرانجام می‌تواند حزبی سیاسی با تمرکز بر برنامه‌ی سیاسی و بینش اقتصادی‌اش باشد و نه جنبشی اجتماعی که علیه سرکوب و دیکتاتوری می‌جنگد. در شرایطی که کل خاورمیانه با بی‌ثباتی و خشونت دست‌به‌گریبان است - شرایطی که غالباً با ستیز بر سر رابطه مناسب مذهب و سیاست بغرنج شده - تحول النهضة باید گواه این باشد که اسلام به‌راستی با دموکراسی سازگار است و جنبش‌های اسلامی می‌توانند نقش کلیدی و سازنده‌ای را در تقویت و پروراندن گذارهای دموکراتیک موفقیت‌آمیز ایفا کنند. (ghannouchi, 2016)

در واقع اگر النهضة می‌خواست از خود یک چهره اسلام اعتدالی شبیه ترکیه نشان دهد، پس برای برقراری رابطه با رژیم صهیونیستی دیگر مشکلی ندارد. چنانچه آقای اردوغان در راس سیستم، هیچ مشکلی با رژیم صهیونیستی نداشته و جز شعارهایی که برای مصارف داخلی و محبوبیت در جهان اسلام و جهان عرب کاربرد دارد، اگر در عمق روابط دقت کنیم، در ابعاد استراتژیک؛ هنوز رابطه ترکیه با رژیم صهیونیستی بسیار مستحکم است و مشکلی در مبادلات تجاری، اقتصادی و مناسبات سیاسی

وجود ندارد. آقای غنوشی می‌داند مدل حزب عدالت و توسعه چگونه است. (سیدافقهی، ۱۳۹۳)

همچنین غنوشی در پاسخ به این ادعاها و با هدف کاستن از فشارهای فراوان گروه‌های سیاسی تونس که نگران تشکیل یک نظام مذهبی افراطی در کشورشان بودند، اظهار داشت: النهضه، با هدف تشکیل نظام اسلامی یا اجرای شریعت وارد فضای سیاسی نشده است. (الغنوشی، ۱۳۹۲)

تجربیات گذشته، از سرکوب جریان‌های اسلامی گرفته تا تجربیات و الگوهای مختلف ارائه شده در سال‌های اخیر توسط چند کشور مسلمان، اساساً یک تحول فکری در سطح رهبران جریان اسلام‌گرایی میانه رو پدید آورده است. روش آنها که عمدتاً برگرفته از الگوی اخوان المسلمین است، یعنی اسلامیزه و ایدئولوژیک کردن جامعه با حرکت از توده‌های گسترده مردم به سمت بالا، تغییر نکرده که البته این نیز عمدتاً از طریق امور عام المنفعه و نیکوکاری صورت می‌گیرد؛ ولی در باب حکومت، نه به‌عنوان یک تاکتیک بلکه به‌عنوان یک باور، اعتقاد دارند که برای برقراری حکومت اسلامی، ضرورتی ندارد که ابتدا چارچوب اسلامی حکومت را بنا کنیم، بلکه اگر عدالت و آزادی و رفاه برای مردم تأمین شد، نه تنها بخش بزرگی از راه دینی شدن جامعه و حکومت را رفته ایم، بلکه این بهترین طریق و زمینه‌سازی برای دینی و اسلامی کردن دولت است. آمادگی جنبش‌های اسلامی طی دهه‌های گذشته (۸۰ و ۹۰ میلادی) برای مشارکت در حکومت دموکراتیک محدود و تحت کنترل دولت در سطوح گوناگون نشانه آن است که اسلام‌گرایان به این اعتقاد رسیده‌اند که می‌توانند از طریق فعالیت در محدوده نظام‌های سیاسی موجود به هدف‌های خود دست یابند، و در این زمینه، استراتژی دوگانه «یا همه‌چیز یا هیچ‌چیز» را کنار نهاده‌اند. (ابوسمر، ۱۳۹۴)

راشد الغنوشی در مصاحبه‌هایی که پیش از بازگشت به تونس داشت، صراحتاً بر این اعتقاد تأکید می‌ورزید. الغنوشی گفت که ما عدالت خواهی را از امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی ایران آموختیم و پیش از آن غافل از این عنصر زیربنایی و کلیدی بودیم، لکن الان به اینجا رسیده ایم که با برقراری عدالت و آزادی، بهترین زمینه برای حکومت دینی فراهم می‌شود، فلذا اصراری به تشکیل یک حکومت اسلامی نداریم. (حاجی کریم جباری، ۱۳۹۰)

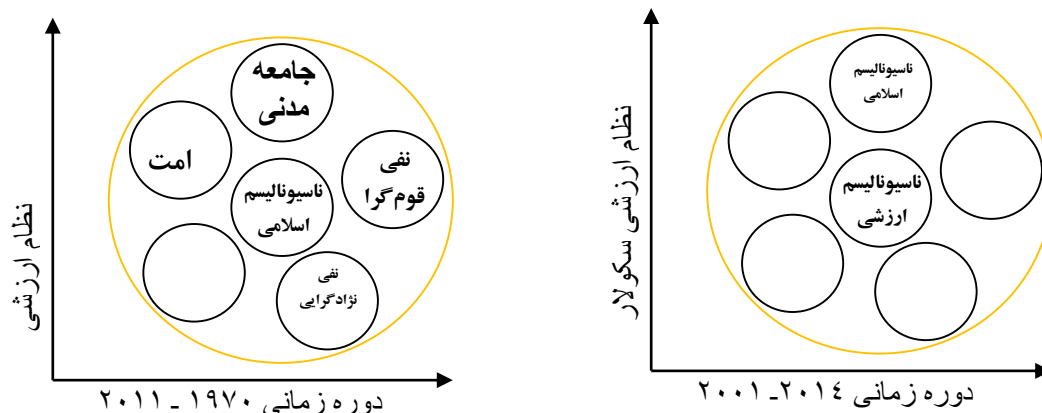
تأکید بر ملی‌گرایی

بعد از حضور النهضه در راس قدرت و یا به‌عنوان شریک قدرت در تونس بعد از انقلاب شاهد آن بودیم، صراحت در تأکید بر ملی‌گرایی بود. در سال‌های دهه ۲۰، داعیان بازگشت به اسلام، خواهان آن بودند که از همان اسوه‌های رفتاری تبعیت گردد که در جامعه مؤمنین عصر پیامبر (ص) حاکم بود و این اسوه‌های رفتاری را واکنش مناسب در برابر فساد اخلاقی، گسیختگی اجتماعی و ضعف سیاسی اسلام در برابر مغرب زمین می‌دانستند. این داعیان، مسلمانان مؤمن عصر آغازین اسلام را به‌عنوان سلف

صالح، هسته جامعه دینی و سیاسی می‌شمرند و دولت و امت اسلامی را فراتر از مرزهای قومی و نژادی می‌دانستند.

به رغم این تعریف فراگیر و مشمولی که بسیاری از گروه‌های اسلامی بدان باور داشتند، بیشتر جنبش‌های اسلامی معاصر به وابستگی ملی و میهنی پایبند شدند و نظام جهانی کنونی مبتنی بر استقلال سرزمینی را پذیرفتند و فعالیت‌های خود را به قلمرو کشورهایی محدود ساختند که در آن می‌زیستند. (Piscatori, 1986)

همان‌گونه که پیشتر در تبیین گفتمان النهضه اشاره شد به واسطه مدلول‌های وابسته و نظام ارزشی حاکم در تونس، دال مرکزی اندیشه النهضه بر مبنای ناسیونالیسم اسلامی بنا شده است. این نکته قابل توجه است که همین دال مرکزی (ناسیونالیسم اسلامی) مبتنی و متکی بر مدلول‌های دیگر مانند جامعه مؤمنین عصر پیامبر، امت واحد اسلامی، عبور از مرزهای قومی و نژادی شکل گرفته بود در صورتی که پس از ۲۰۱۱ و تغییر مسیرهای بروز قدرت و ساختارهای سیاسی تونس این گفتمان عملاً به دال شناور تغییر یافته و دال ناسیونالیسم ارزشی و یا به تعبیر بهتر ناسیونالیسم سکولار در محوریت قرار گرفته است.

بر همین اساس غنوشی و همراهان او معتقدند که تونس و مصالح تونس مقدم بر مصالح النهضه است و این یعنی مصالح ملی به مسائل جهان اسلام اولویت دارد و این را باید نتیجه یک تغییر در اندیشه و عمل النهضه دانست. (اسکندری، ۱۳۹۵)

با توجه به سبقه مطروحه النهضه و تغییرات بنیادی در شیوه اجرا و عملکرد آن در حوزه دینی و فاصله گرفتن از اخوان به عنوان جنبش اسلام‌گرا بررسی این نکته مهم به نظر می‌رسد که این رویکرد نتیجه و بازخورد چه اندیشه و تفکری به مقوله دین خواهد بود. نگرش به دین در گرایش کلی در ابعاد میزان انتظار و نوع عملکرد به سه گرایش کلی تقسیم می‌شود. گرایش اول کمال‌گرایی اعتقادی و رفتاری؛

گرایش دوم تقلیل‌گرایی عمل‌گرایانه و گرایش سوم تقلیل‌گرایی معرفتی. در تبیین کوتاه از موارد مذکور می‌بایست گفت گرایش اول بر انگاره‌های کمال دین در تمام اقوار و شئون اعتقادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و... تأکید دارند و اصل خاتمیت و کامل بودن دین را مترادف با دو ابعاد بودن آن تعریف می‌کنند. در گرایش دوم ضمن قبول خاتمیت و تکامل دین در عمل و اجرا با توجه به تغییر شرایط و محیط و متناسب با موقعیت، ناتوانی دین را در حوزه شناختی می‌پذیرد و خود دست به کار می‌شود. گرایش سوم در حوزه معرفتی پس از مشاهده ابهامات پیش‌رو، از پذیرش آرمان‌گرایی دینی سرباز می‌زند و به محدود بودن دین در امور شخصی و ذهنی کفایت می‌دهد.

مواجه با تعالیم دین، گزینش راه‌حل‌ها، انتخاب مؤلفه‌های معرفتی و استفاده از ابزار اجرایی هر کدام در برخورد با موضوعات و سوژه‌های محیط بیرونی جایگاه افراد و حتی گروه‌ها و گرایش‌های فکری را در این دسته‌بندی‌ها مشخص می‌نماید.

در بیانی صریح‌تر می‌توان گفت گرایش النهضه به سکولاریسم یک نگرش و برداشت به مقوله دین است که در اهل سنت ریشه‌های قدیمی دارد با غور در تاریخ درمی‌یابیم از خلافت به خصوص در دوره عباسیان به دو جایگاه خلیفه در یک طرف و فقها و علمای امت در طرف دیگر تفکیک گشت و عملاً خلفا مشغول امور سیاسی و اجتماعی و جنگ‌ها بودند و علمای امت اسلامی زمام قضا و امور دینی بین مردم را در دست داشتند، شاید این نوع سکولاریسم را به واسطه مشورت و نصیحت‌پذیری خلفا از علما در روش حکومت‌داری به نوع تقلیل‌گرایی عمل‌گرایانه مورد پذیرش قرار داد اما خروجی و نتیجه آن غیر از تقلیل‌گرایی در حوزه معرفتی نبوده است.

به نظر می‌رسد مصالحه‌جویی النهضه جهت پایداری در حاکمیت باعث تقلیل ایده‌های اسلامی گردید به‌عنوان مثال در اثنای مذاکرات بر سر قانون اساسی جدید، نمایندگان پارلمانی النهضه امتیازهای بسیار مهم و تعیین‌کننده‌ای دادند ابتدا نظر خود را در خصوص نظام پارلمانی صرف به نظامی نیمه پارلمانی و ریاستی تغییر دادند و دوم شریعت را به‌عنوان یکی از منابع تعیین قانون اساسی حذف نمودند.

جدایی دین از سیاست

مهم‌ترین تصمیم النهضه در کنگره دهم این جنبش اتفاق افتاد. در اواخر ماه می ۲۰۱۶ النهضه کنگره دهم خود را در شهر حمامات تونس، با حضور بیش از هزار نفر از اعضای برجسته آن و مشارکت ده‌ها خبرنگار برگزار کرد. در این اجلاس که ده روز به طول انجامید، تجربه حکومت‌داری النهضه و نیز تصمیمات این جنبش و همچنین برنامه‌های سیاسی و اقتصادی از نگاه این گروه، به بحث گذاشته شد. (رویوران، ۱۳۹۵: ۱۷۱)

مهم‌ترین تصمیم نهضه جدایی بخش دعوتی جنبش از بخش سیاسی آن بود. در حوزه فعالیت‌های تبلیغی و فرهنگی، از گذشته دو دیدگاه در نهضه حاکم بود. ۱. یک دیدگاه معتقد بود همانطور که نهضه یک حزب سیاسی است لذا باید همانند سایر احزاب تابع قوانین باشد و طبق قانون، احزاب سیاسی حق ندارند تبلیغات دینی انجام دهند. ۲. دیدگاه دیگر معتقد بود نهضه قبل از اینکه یک جریان سیاسی باشد، یک جریان فرهنگی است. برخورد این دو دیدگاه منجر به ایجاد این نگرانی جدید شد که «حزب نهضه» با «حرکت نهضه» جدا شوند. نهضه به‌عنوان یک حزب سیاسی در چارچوب قوانین فعالیت کند اما حرکت نهضه فعالیت تبلیغی نیز انجام دهد. شکست نهضه در به دست آوردن اکثریت انتخابی در دومین انتخابات مجلس در سال ۲۰۱۴ م، ضرورت ارزیابی این تجربه و ارتباط این حزب با جامعه را قطعی کرد. لذا مهم‌ترین تصمیمی که در این کنگره گرفته شد، این بود که حزب، مقوله تبلیغ دینی را از نو تعریف کرد. راشد غنوشی که بار دیگر در این کنگره به ریاست این حزب انتخاب شد، در این تصمیم‌گیری نقش مهمی ایفا کرد. اقدام نهضه در جدایی کامل فعالیت دعوتی، یک اقدام جدید بود که نقطه عطفی در شکل و محتوای فعالیت نهضه به شمار می‌رفت.

راشد الغنوشی با اعلام این تصمیم در کنگره دهم نشان داد که تونس برای او و حزیش مهم‌تر از اهداف اخوانی و یا به‌عبارتی اسلامی است. راشد مصاحبه‌ای با روزنامه لوموند فرانسه انجام داد و در آن به صراحت گفت که فعالیت سیاسی ما کاملاً از فعالیت دینی جداست و این دلیل را آورد که مسئله جدایی دین از سیاست برای سیاستمداران خوب است؛ چون در آینده به استفاده از دین برای مقاصد سیاسی متهم نخواهند شد. این مسئله برای دین هم خوب است؛ چون دین هم درگیر سیاست نخواهد شد.

نهضه برای تثبیت این تغییر، در کنار سایر اقدامات، تصریح کرد که کادرهای حزب دیگر در مساجد موعظه نمی‌کنند و رهبری گروه‌های جامعه مدنی نظیر انجمن‌های مذهبی یا خیریه را برعهده نمی‌گیرند.

هدف ما جداسازی حوزه‌های سیاسی و مذهبی است. ما معتقدیم که حزب سیاسی نمی‌تواند و نباید مدعی بازنمایی مذهب باشد و قلمروی مذهبی را باید نهادهای مستقل و بی‌طرف مدیریت کنند. به‌تعبیر ساده، مذهب باید بی‌طرف باشد. ما خواستار آنیم که مسجد فضایی برای گردهمایی مردم باشد و نه پایگاهی تفرقه‌انداز. پیشوایان [امامان] مساجد نباید منصبی در احزاب سیاسی داشته باشند و باید همچون متخصص در رشته‌شان آموزش ببینند تا مهارت‌ها و اعتبار لازم یک پیشوای مذهبی را به‌دست آورند.

اکنون نهضه نه به‌منزله‌ی جنبشی اسلامی بلکه بیشتر به‌عنوان حزب دموکرات‌های مسلمان شناخته می‌شود. ما به‌جای موعظه درباره آخرت به‌دنبال راه‌حل‌هایی برای مشکلات روزمره تونس‌ها هستیم.

واضح است که اصول اسلامی همواره الهام‌بخش نهضت بوده‌اند، و ارزش‌های ما همچنان چراغ راهمان خواهند بود. اما دیگر لزومی ندارد که نهضت (یا هر حزبی) بر سر آزادی‌های مذهبی مبارزه کند؛ در سایه‌ی قانون اساسی جدید، همه تونسی‌ها - اعم از مومن و غیرمومن - حقوقی برابر خواهند داشت. جدایی مذهب و سیاست مقامات رسمی را از آویختن به اعتقادات مذهبی برای نفوذ بر مردم بازمی‌دارد. این جدایی استقلال نهادهای مذهبی را هم بازمی‌گرداند: مذهب دیگر، به‌مانند پیش از انقلاب، به‌هنگام مداخله دولت در فعالیت‌های مذهبی و سرکوب‌شان گروگان سیاست نخواهد بود.

بنابراین مطابق نظر الغنوشی در رابطه با حرکت‌های اسلامی و حزب سیاسی، نهضت از یک حرکت اسلامی به یک حزب سیاسی تغییر پیدا کرده است. تصور غنوشی درمورد حرکت‌های اسلامی، مجموعه‌ای از فعالیت‌هایی است که با انگیزه اسلامی و برای پیاده کردن اهداف اسلام و ایجاد نوآوری در اسلام، کنترل و احاطه بر واقعیت‌ها و توجیه و اداره درست آنها به وجود آمده است. وی در این رابطه می‌گوید: «چون اسلام یک دین منعطف بوده و برای همه زمان‌ها و مکان‌ها مناسب است، پس این ویژگی اقتضا می‌کند که احکام آن مطابق زمان و مکان تغییر نماید و از اینجاست که راهبرد و نحوه عمل حرکت اسلامی نیز با اختلاف زمان و مکان تغییر می‌کند. زمینه‌های کار در حرکت اسلامی و راه‌های دعوت اسلامی بسیارند مثل وعظ و ارشاد، علم و تربیت، عبادت و ذکر، تأسیس موسسات بهداشتی فرهنگی و خدمات اجتماعی دیگر، به عبارت دیگر حرکت اسلامی برنامه‌ای وسیع‌تر از یک حزب سیاسی دارد.» (علیخانی، ۱۳۹۳: ۱۵۴)

پس نهضت می‌خواهد یک حزب باشد نه یک حرکت اسلامی و این یعنی حرکت از یک برنامه وسیع به یک محدوده‌ی مشخص از فعالیت. این سازمان همه فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی‌اش را رها کرده و حالا فقط بر سیاست متمرکز است. بعد از کنگره دهم، راشد الغنوشی اعلام کرد که این حزب عبارت «اسلام سیاسی» را نیز از پسوند خود حذف خواهد کرد. این موضع را باید مکمل تصمیمات کنگره دهم دانست که در آن راشد الغنوشی به صراحت عنوان کرد که نهضت دیگر یک حرکت دعوتی نیست و به‌عنوان یک حزب سیاسی به فعالیت می‌پردازد. (اسکندری، ۱۳۹۵)

در این اینجا سؤالی که در اذهان نگارنده رخ می‌نماید این است که این مدل فکری و روش اجرایی در حکومت‌داری با مدل اجرایی بورقیه چه فرقی دارد؟

زمینه‌های سیاسی اجتماعی تغییرات اندیشه‌ای در نهضت

به نظر می‌رسد از زمان بازگشت غنوشی به تونس، نهضت سعی کرده است خود را به‌عنوان یک حزب متحد به تصویر بکشد. هر چند در عمل نیز نسبت به دیگر جریان‌های سیاسی با انضباط و سازماندهی بیشتر عمل کرده است، اما با گذر زمان شکاف‌های داخلی نهضت به تدریج آشکار شد. از

ابتدای به قدرت رسیدن، اعضاء النهضه در رسانه‌ها و رادیو و تلویزیون ملی تونس بارها اختلاف نظرهای خود را پیرامون مسائل مهم بروز دادند. بیشتر این مخالفت‌ها هم بر سر مسائل سیاسی و نه ایدئولوژیک بوده‌است؛ که نمونه بارز آن بر سر نحوه برخورد با سران رژیم پیشین و یا مسئله کناره‌گیری از قدرت بعد از ترور سیاستمدار پان عرب «محمد البراهیمی» ظاهر شد.

اختلاف بر سر مشارکت سیاسی افراد وابسته به رژیم بن علی، از روزهای اول پس از پیروزی مخالفان و نخست‌وزیری موقت «باجی قائد السبسی» آغاز شد. ابتدا مقرر شد تمامی اعضاء «جنبش دموکراتیک قانون اساسی» از گرفتن هر گونه پست در دولت جدید منع شوند؛ اما از آنجا که جنبش دموکراتیک قانون اساسی تنها حزب تونس در زمان بن علی بود و از جمعیت ده میلیون نفری کشور دو میلیون نفر عضو آن بودند، این تصمیم مورد بازنگری قرار گرفت و تنها کسانی که در بدنه اجرایی حزب مشارکت داشتند از مشارکت سیاسی در دوران جدید منع شدند.

زمانی که النهضه قدرت را به دست گرفت، این اختلاف به درون حزب حاکم کشیده شد. در حالی که غنوشی خواستار تعلیق مشارکت سیاسی اعضاء جنبش دموکراتیک قانون اساسی بود، نخست‌وزیر «حمادی الجبالی» با این رویه مخالفت کرده و یکی از مقامات جنبش دموکراتیک قانون اساسی را به عنوان رئیس بانک مرکزی منصوب کرد. این اختلاف را در جریان مناظره‌ها بر سر اصلاح بند یک قانون اساسی پیشنهادی که به موضوع جایگاه شریعت در قانون‌گذاری می‌رسد نیز شاهد بودیم. در حالی که برخی حامی عبارت «شریعت به‌عنوان یک منبع قانون‌گذاری در بین سایر منابع» بودند، گروه دیگری خواستار درج عبارت «شریعت به‌عنوان منبع اصلی قانون‌گذاری» شدند. (سلطانی‌نژاد، ۱۳۹۳: ۱۵)

بعد از حضور النهضه در قدرت، آشکار شد که درباره ساختار و بنیان ایدئولوژیک و سیاسی جنبش النهضه میان رهبران تونس اختلاف نظر بسیاری وجود دارد، به گونه‌ای که این اختلافات در مرحله‌ای به مانعی در قبال جنبش برای تحقق اهداف و منافع عالی‌اش تبدیل می‌شود و در حالی که هنوز گرایش‌ها و امیال اعتقادی و مذهبی بر افکار و اندیشه‌های رهبران قدیمی آن حاکم است، بسیاری از اعضا و رهبران جدید عمل و اقدام سیاسی را ترجیح می‌دادند.

در جریان تحولات پس از ترور رهبران و مخالفان و شکل‌گیری جنبش تمرّد، در حالی که «حمادی جبالی» بر تشکیل کابینه تکنوکرات‌ها و مصالحه با مخالفان تأکید داشت، گرایش غنوشی به مقاومت بیشتر در برابر فشارها و مصالحه نکردن زود هنگام با مخالفان بود. اختلافات تا جایی پیش رفت که «حمادی جبالی» استعفای خود را اعلام کرد و برخی صحبت از نیت او برای تشکیل حزبی میانه رو به موازات النهضه خبر دادند. در این مقطع حتی بسیاری تکرار تجربه اخوان المسلمین مصر را برای النهضه پیش‌بینی کرده بودند. (Zaydi, 2013)

قبل از «حمادی جبالی» نیز «شیخ عبدالفتاح مورو»، از بنیان گذاران النهضه، به عنوان نیروی موازنه دهنده در برابر غنوشی عمل می کرد. «مورو» قبلاً از غنوشی خواسته بود که برای حفظ حزب النهضه از رهبری حزب کناره گیری کند. هر چند این موضع بعدها نرم تر شد و تنش میان دو رهبر قدیمی حزب فروکش کرد، اما «مورو» در اختلاف میان راشد غنوشی و حمادی جبالی در مورد تشکیل دولت تکنوکرات ها، جانب حمادی جبالی را گرفت. (Zaydi, 2013) «مورو» در این مورد بیان داشت: «من از موضع جبالی حمایت می کنم چرا که النهضه باید تجربه خود را با تجربه دیگران در به دوش کشیدن بار حکومت داری ادغام کند.» (<http://www.biyokulule.com>)

عمل گرایی النهضه و عدول از اصول اندیشه ای

۱. حوزه سیاست داخلی

النهضه در برنامه ای که چند هفته قبل از انتخابات سپتامبر ۲۰۱۱ منتشر کرد، نکات مهم آن را تحت عناوین آزادی، دموکراسی و «قدرت از آن ملت است» خلاصه کرده بود. اصولاً النهضه از دولت دموکراتیک «مدنی» سخن می گوید و دولت «دینی» را به مفهوم دین سالاری رد می کند. النهضه برای این منظور صریحاً خواهان مشارکت همه نیروهای سیاسی در تهیه قانون اساسی به عنوان «نقطه اوج انقلاب تونس» شد. در تفصیلات راجع به نظام سیاسی تونس روشن می شود که برنامه حزب گستره وسیعی از جامعه را مد نظر دارد. آزادی و عدالت و توسعه محور اصلی ارزشهای مورد نظر دولت و جامعه است. دولت حقوق بشر و آزادی های فرعی و جمعی را تضمین می کرد که ضمن آن آزادی دین و تفکر و حقوق اقلیت های دینی به طور علی حده آمده و شکنجه ممنوع شده بود. علاوه بر آن النهضه به استقلال جامعه مدنی، اصل کثرت گرایی و انتقال مسالمت آمیز قدرت، تقسیم قوا و استقلال دادگستری معترف است.

در مقدمه برنامه آمده است که نظام جمهوری «بهترین تضمین برای دموکراسی و استفاده از ثروت کشور به صلاح مردم» است. احترام به حقوق بشر در اینجا نیز ذکر شده و ضمناً تصریح گردیده «بدون تبعیض جنس و رنگ پوست و جهان بینی و ثروت که لازمه آن تقویت حقوق زن برای برابری با مرد و آموزش و کار و مشارکت در زندگی اجتماعی است.» در مورد «نظام سیاسی دموکراتیک» پیشنهادی، ارتباط مستقیمی بین رژیم های پسااستعماری بورقویی و بن علی برقرار شده است: هدف ما «برکندن خودکامگی هایی است که در تاریخ ما ریشه دوانده و دولت را پس از استقلال از راه مأموریت (اصلی) اش منحرف ساخته است.» (روگلر، ۲۰۱۲)

تغییر مدول ها و فضای ارزشی النهضه با توجه به آنچه اشاره شد امری قابل پیش بینی به نظر می رسد، اقدام النهضه در باز تعریف خود در محیط داخلی تونس و یا به عبارتی گره زدن خود به ساختارهای

قانونی و چهارچوب‌های حزبی، گاهی در جهت تغییر در روش اخوانی این جریان است. الغنوشی اخوان را نه تنها باعث رشد و پیشرفت سیاسی و اجتماعی نمی‌داند، بلکه ساختار آن را سوق‌دهنده افراطی‌گرایی و ویرانی داخلی کشورهای مسلمان می‌داند. لذا از این بعد اقدام النهضه یک تصمیم پراگماتیسم محسوب می‌شود؛ زیرا یک واقعیت بیرونی را در شکست اخوان در صحنه‌های میدانی در پس تصمیم را مستند می‌سازد. از دیگر اقداماتی که می‌توان در چهارچوب مفهوم پراگماتیسم النهضه تعریف کرد، حضور پررنگ‌تر النهضه در عرصه سیاسی تونس به واسطه جدایی از اخوان بین‌المللی است؛ این مولفه به واسطه بدبینی گروه‌های سیاسی تونس و اتهام افراط‌گرایی به اخوان صورت گرفت. آن چنان که در مقدمه مطرح شد، پراگماتیسم علاوه بر موضوع اجرایی و اقدامی، مفهوم فکری و اندیشه‌ای نیز با خود به همراه دارد. شاید نمونه برجسته پراگماتیسم فکری النهضه را در رویگردانی از عرصه اسلام سیاسی و تقلیل آن به سمت یک حزب سیاسی ارزیابی نمود؛ لذا در این بستر تلاش کرده است هویت و منافع جدید برای خود تعریف نماید و این همان اقدام پیشین در ترکیه، مراکش و... محسوب می‌شود.

۲. حوزه سیاست خارجی (موضع در برابر غرب)

در حوزه سیاست خارجی رعایت تعهدات خارجی تونس، اعطای امتیازات به غرب و تقویت همکاری با ایالات متحده و اتحادیه اروپا راهبرد النهضه در تعامل با غرب بود. ۸۰ درصد تبادلات اقتصادی تونس با کشورهای اروپایی است. نگاه تونس نسبت به اروپا به عنوان یک طرف اصلی تجاری و اقتصادی بوده و این نگاه هنوز وجود دارد لذا النهضه زندگی بدون اروپا را برای تونس غیرقابل تصور می‌داند.

وقتی النهضه به عنوان جریان اسلامی هدایت امور را به دست گرفت بعد از ۴۰ سال مبارزه فهمیده بود که اگر بخواهد به عنوان یک جریان سیاسی مؤثر در صحنه حضور داشته باشد باید از بعضی از شعارها و رفتارها عدول کند و به این نتیجه رسیدند که امریکا و فرانسه را باید به عنوان یک قدرت بپذیرند و با آنها تعامل داشته باشند. النهضه در جهت کسب اعتماد غرب تلاش کرد، حرف‌های اطمینان بخشی از سیاست‌ها و برنامه‌های خود بزند. در این راستا عنوان کردند که نظام ترکیه را به عنوان یک الگوی مناسب برای خود تلقی می‌کنند؛ نظامی که انتخابات مردمی دارد، با جهان اسلام و اسرائیل تعامل دارد و... همچنین اعلام کردند که موضعی در برابر توریسم، وضعیت سواحل، مشروب‌فروشی‌ها و... در تونس ندارند. چراکه یکی از اصلی‌ترین منابع درآمد اقتصادی در تونس، توریسم است. النهضه تلاش کرد تا سیاست خارجی ۵ ساله‌ای را تدوین کند و اصول آن شامل بحث تنش‌زدایی، تعامل با امریکا، فرانسه و دوری از شعارهای هیجانی انقلابی باشد.

این جنبش، اطمینان‌بخشی، تنش‌زدایی و ایجاد یک فضای آرام برای حضور در صحنه را برای خود تعریف کرد و تلاش کرد با مطرح نکردن برخی حرف‌های حسایت برانگیز (ضد غربی و ضد صهیونیستی)

اطمینان غرب را از حضور خود در قدرت به دست آورد. نیاز النهضه به کمک‌های کشورهای غربی و عربی، و وابستگی اقتصاد تونس به حضور توریست‌های غربی محدودیت‌هایی را برای النهضه در تعامل با غرب در پی داشت. (مرتضوی، ۱۳۹۳)

در واقع باید گفت النهضه حاضر در قدرت مصلحت‌گرا شده بود یا به عبارت دیگر مسائل موجود تونس برخی سیاست‌ها را به النهضه دیکته کرد. النهضه در توجیه این سیاست عنوان می‌کردند تونس نمی‌تواند یک اقتصاد بدون توریسم را تعریف کند و اگر مقابل غرب بایستد غرب فشار خواهد آورد. به عنوان مثال پاریس هر موقع با تونس تنش سیاسی پیدا می‌کرد روزنامه‌های فرانسه با بزرگ جلوه دادن برخی درگیری‌ها و حوادث داخل تونس، باعث می‌شد خیلی از شرکت‌های فرانسوی و خارجی سفرهای توریست‌ها به تونس را لغو کنند. از طرفی جریان معارض داخل نیز بر النهضه فشار می‌آورد که توان عمل و اقدامات انقلابی در تونس را ندارد. (فاضل، ۱۳۹۲)

رژیم صهیونیستی

در ارتباط با موضع‌گیری النهضه در قبال رژیم صهیونیستی که با استقبال بسیاری از تونسی‌ها مواجه شد، الغنوشی گفت که جنبش هیچ‌گونه تعاملی با اسرائیل نخواهد داشت و تاکید کرد، اگرچه ما با تمام کشورهای جهان و همه جهانیان رابطه برقرار خواهیم کرد و از این رابطه استقبال می‌کنیم، اما این موضوع درباره اسرائیل مستثنی است، چون رژیمی اشغالگر است، به همین دلیل نه آن را به رسمیت می‌شناسیم و نه با آن رابطه برقرار می‌کنیم.

هر چند النهضه برای عدم ایجاد حساسیت در برابر همپیمانان غربی اسرائیل، عنوان کرد که تونس به عنوان عضوی از اتحادیه عرب و جامعه بین‌الملل، تابع تصمیماتی است که در این نهادها و شورای امنیت و سازمان ملل گرفته می‌شود. (مرتضوی، ۱۳۹۲) این نوع اظهارات در واقع در راستای نوعی اطمینان‌بخشی به غرب صورت می‌گرفت.

تطبیق نظری

تغییر گفتمان‌ها اگرچه گاهاً نیازمند زمان طولانی است اما بسترهای اجتماعی و سیاسی و حتی بین‌المللی می‌توانند مانند کاتالیزوری عمل کنند و رویکردها و جهت‌گیری‌های گفتمان غالب را به چالش بکشند این تغییر به واسطه سست شدن مؤلفه‌های ثبات‌دهنده و یا تکیه به عدم واقعیت پایدار تعبیر می‌شود. نگاه پراگماتیسمی النهضه در برهه مذکور عملاً در بعد اجرا و مفهوم آرمانی دچار تغییر شده است.

با توجه به آنچه اشاره شد پراگماتیسم علاوه بر بار اقدامی و اجرایی که در ترجمه به عمل‌گرایی تفسیر می‌شود، بار مفهومی و اعتقادی نیز به همراه دارد. اینکه در فضای جهانی، توجه به آنچه هست به جای

آنچه می‌بایست باشد و نگاه به نتایج حاصله و چشم فرو بستن از آرمان‌های متافیزیکی و انگاره‌های مصنوعی همگی از مدل ذهنی شکل گرفته از پراگماتیسم محسوب می‌شود.

پس از بررسی مفهومی پراگماتیسم که دیگر به آن عمل‌گرایی صرف اطلاق نمی‌کنیم، می‌بایست حرکت النهضه را مورد ارزیابی قرار داد. مؤلفه‌ها و شاخص‌های اندیشه‌ای و فکری النهضه در اقدامات سیاسی، نقش‌های اجتماعی و سخنرانی‌های مسئولان آن قابل تحلیل است، نقطه عطف و بروز این تصمیم را می‌توان در خروجی کنفرانس دهم حزب مورد ارزیابی قرار داد.

راشد الغنوشی با مجموعه از تصمیمات و بیانات خود در واقع هویت و شناسنامه اخوان تونس را تغییر داد. او در حالی که نزدیک سه دهه جنبش تحت رهبری‌اش مولود خلف اخوان شناخته می‌شد النهضه را یک «حرکت فراملی» که در ابتدا بدان تأکید داشت به یک «حزب وطنی» تبدیل کرد و رشته دوستی سی ساله با متروپل مذهبی یعنی قاهره را از هم گسست.

آنچنان که سمیه غنوشی، فرزند راشد غنوشی عنوان نمود (<http://www.islahweb.org>) مهم‌ترین تحولاتی را که حزب النهضه پشت‌سر گذاشته است می‌توان به صورت زیر خلاصه کرد: ابتدا آنکه النهضه از یک جنبش سیاسی رادیکال در رویارویی با نظام تمامیت‌خواه به حزبی تبدیل شد که بخشی از بار سنگین حکومت پس از انقلاب را به دوش می‌کشید و باعث شد در عملکرد سیاسی و چپش اولویت‌های خود به تغییری نوعی ایجاد کند. النهضه دیگر یک جنبش اعتراضی نیست که هدفش حمایت از خود و بسیج افکار عمومی بر ضد حکومت باشد؛ زیرا این بار قرار است به حمایت از حکومت و سهمیم شدن در ساختار آن، پاسخ به خواست‌های مردم و اجرای دغدغه‌های عملی آنان در راستای رشد و توسعه، بهبود شرایط زندگی، کیفیت بخشی به آموزش و بهداشت، رویارویی با خطرات امنیتی و دیگر چالش‌ها و مشکلات بپردازد. این وضعیت جدید باعث شد النهضه رفته‌رفته در هویت سیاسی خود تعدیل کند و از اپوزیسیون رادیکال به حزب حاکم یا سهمیم در حکومت تبدیل شود. بنابراین منطق حکومت اقتضا می‌کند که لزوماً از منطق اعتراض و مخالفت فاصله بگیرد همچنان که نقش معارضة سیاسی در یک سیستم دموکراتیک با معارضة اعتراضی در سیستم سیاسی تمامیت‌خواه یا اقتدارگرا متفاوت است.

النهضه به خاطر برخی از ملاحظات معروف تاریخی در بستری از رقابت شدید با حکومت مستقل نشأت گرفت اما این شکاف پس از انقلاب رفته‌رفته در فرایندی ادامه‌دار و توأم با تأیید و درک متقابل تنگ‌تر شد؛ به طوری که حکومت دیگر به النهضه به‌عنوان یک خطر برای دولت و ثبات آن نگاه نمی‌کرد و در مقابل نیز اسلام‌گرایان تونسی هم آن نگرش خصمانه را به دولت نداشتند و به بخشی از معادله حکومت و ثبات کلی در کشور تبدیل شدند. این بدان معناست که النهضه به جای رویکرد مخالفت با دولت، به همان میزان به اصلاح و توسعه از طریق همان دولت روی آورد.

دوم اینکه النهیضه به سمت نوعی تخصص اجرایی در حوزه سیاسی روی آورد و در عین حال سایر فعالیت‌های دینی و دعوی را در چارچوب استقلال کامل در اختیار جامعه مدنی گذاشت. طبیعت تغییرات پیش آمده در صحنه سیاسی تونس پس از انقلاب به علاوه مقتضیات قانونی که مانع فعالیت هم‌زمان انجمنی و حزبی می‌شد، النهیضه را به سمت این فرایند و تمایز سوق داد. این فرایند به اصل بهره‌وری و اثربخشی در چارچوب تقسیم نقش‌های اجتماعی بازمی‌گردد و چنان که برخی معتقدند هیچ ارتباطی به حرکت به سمت سکولارسازی پنهان یا آشکار ندارد. به اعتقاد غنوشی «آنچه النهیضه دنبال می‌کند تقسیم و تمایز در مسئولیت‌هایی است که طبیعت جوامع نوین با مشخصه ترکیب و پیچیدگی مقتضی آن است. در فضای باز و دموکراتیک عاملی وجود ندارد که جمع میان سیاست و فعالیت اجتماعی خیری و امور دینی و دعوی را بر انسان تحمیل کند زیرا برای همگان بهتر آن است که هر یک از طرف‌ها نقش خود را به طور کامل و همراه با استقلال شغلی انجام دهند.» این تجربه در دیگر کشورهای عربی و اسلامی میان حرکت مادر و حزب سابقه‌دار است و در مراکش، الجزایر، اردن، یمن و... چنین تجاربی را شاهد بوده‌ایم. شاید تنها تفاوت در این باشد که این تجارب به جدایی میان حزب و حرکت مادر منجر شد در حالی که النهیضه اختلاف طبیعی و اجتماعی را در قالب تقسیم مسئولیت‌ها انتخاب کرد؛ خواه مسئولیت‌های درون حزبی با آنچه به نقش‌های جامعه منی یا داخلی بازمی‌گشت یا مسئولیت‌هایی که به حکومت مربوط بود.

نباید فراموش کرد این تحولات ماحصل رخدادی دفعی نبوده بلکه تبیین و رابطه دین و سیاست در کنگره قبلی در سال ۲۰۱۲ مطرح گردیده‌است؛ لذا در برداشت ابتدایی می‌توان گفت این تحول در طول سالیان طولانی و به آرامی و تدریجی صورت پذیرفته است که نشان‌دهنده وجود زمینه‌های این اندیشه در میان رهبران حزب دارد. (سیداحمدی، ۱۳۹۷: ۶۵) به نظر می‌رسد علت اصلی اتخاذ چنین رویکردی در ساختارهای فکری اهل سنت باید جست‌وجو شود. باید توجه داشت انفعال احزاب سیاسی اسلام‌گرا در جهان عرب به واسطه درگیری و تصادم مواضع با آرمان‌های ملی و عربی است. باورپذیری جریان اخوان به این موضوع که اسلام توانایی اداره امور اجرایی، ساماندهی سیاسی، برنامه‌ریزی ارزشی و فرهنگی برای جامعه را دارد و حاکمان سیاسی موظف به انجام چنین دستورالعملی در سیاق خود هستند، امری بعید به نظر می‌رسد. دلایل مطروحه بالا نشان می‌دهد بستر دینی اسلام‌گرایان عربی در امور شخصی و فرهنگ سفارشی در امر به معروف و نهی از منکر خلاصه می‌شود و اجرای همه احکام و قواعد الهی را در اداره جامعه، سیاست، اقتصاد، فرهنگ غیرممکن می‌دانند. همچنین ترس ایشان از حرکت به سمت رادیکالیسم اسلامی باعث شده از اصول ابتدایی نیز کنار بکشند. این گونه به نظر می‌رسد بسترهای دینی در اسلام اهل سنت ظرفیت لازم جهت تفاهم با مدرنیته را نداشته و پیش فرض

النهضة نیز بر آن استوار شده است. در این میان گرایش و ورود فیه فضای بین الملل و کسب جایگاه بهتر در نگاه غرب جزء مؤلفه های اساسی تصمیم ساز ایشان محسوب می شود. در پایان نقش تحولات منطقه در مصر، لیبی و سوریه را نباید فراموش کرد. حرکت سریع گروه های افراط گرای اسلامی در این کشور عملاً به نابودی آنها منجر شد و شاید فرار النهضة از این ورطه اقدامی در راستای قاعده دفع افسد به فاسد باشد.

مدلول های النهضة پیش از ۲۰۱۱	دگر دیسی اندیشه ای پس از ۲۰۱۱
جامعیت قواعد دینی (دین برای اداره جامعه کفایت می کند)	محدودیت دینی (وظیفه دین تربیت و تعلیم، ذکر، عبادت و تأسیس مؤسسات بهداشتی است)
برابر دین بامدنیّت و دموکراسی (اجرای احکام اسلامی مقوم دموکراسی و مدنیّت است)	دین باعث نفوذ (دین باعث نفوذ مسئولین در مردم و مانع دموکراسی و آزادی عقیده است)
حکومت اسلامی (حکومت اسلامی امری واجب و بدیهی است)	سکولاریزه کردن حزب (تفکیک نماز تبلیغی از حزب و حزب پسوند اسلامی)
امت محوری (دور شدن از آرمان فلسطین به واسطه محدود شدن دیدگاه کشورهای اسلامی به مسائل داخلی و ادول از امت اسلامی به وجود آمده)	ناسیونالیسم دینی اولویت منافع تونس بر احکام اسلامی و مسائل جهان اسلام

پی نوشت:

۱- Descriptive

۲. کنگره یازدهم به دلیل اختلافات داخلی به واسطه کاندیداتوری غنوشی برای سومین بار به ریاست النهضة از طرفی و از جهتی به واسطه کرونا با پیشنهاد برخی از سران حزب با حدود دو سال تأخیر انجام خواهد شد.
۳. این جنبش (اسلامی) با پیمان های میان تونس و فرانسه که بورقیه در جهت استقلال تونس آنها را به امضا رسانده بود مخالفت می کرد. صالح بن یوسف در هفتم اکتبر ۱۹۵۵ در مسجد جامع تونس اعلام کرد که با

دیدگاه رئیس‌جمهور بورقبیہ در خصوص قانون جدید در قبال فرانسه مخالف است. این نزاع‌ها کہ رنگ دینی، فرهنگی و تمدنی داشت، طبق آنچه در برخی نظریہ‌ها مطرح شدہ است، تنها نزاعی سیاسی برای دستیابی بہ قدرت نبود، بلکہ در درجہ اول مبارزہ برای تعیین هویت تونس بود و بارها صالح بن یوسف کہ منتسب بہ بورژوازی تجاری سنتی بود از هویت عربی اسلامی تونس دفاع کرد. وی در عین حال، با جنبش ناصری و رہبران جبهہ آزادی بخش ملی الجزایر نیز ارتباط داشت. جنبش یوسفیہ در آن هنگام با نہاد دینی تونس ہم پیمان شدہ بود و مخالفان بورقبیہ مدرسہ زیتونیہ را بہ پایگاہی برای سازمان دہی اولین تجمع گستردہ خود تبدیل کردند. آنہا با بہرہ گیری از ارزش‌های فرهنگی این مدرسہ دینی بہ عنوان ابزاری برای بسیج مردم، بہ مبارزات خود جلوی دینی بخشیدند.

۴. جنبش الاتجاه اسلامی نام اصلی جنبش النهضہ در تونس می‌باشد کہ توسط راشد الغنوشی و عبدالفتاح مورو در سال ۱۹۸۱ تأسیس شد. بعد از کودتای بن علی در تونس و حمایتی کہ در آن موقعیت جنبش اتجاه اسلامی از بن علی نمود، باعث شد تا در فضای تعاملی کہ بین رہبران جنبش با دولت بن علی ایجاد شدہ بود، رہبران جنبش در آغاز فوریت ۱۹۸۹ تلاش خود را برای درخواست مجوز قانونی آغاز کنند. دولت تونس برای بہ رسمیت شناختن جنبش اسلامی شروطی را تعیین کردہ بود، از جملہ تغییر نام این جنبش بہ منظور سازگار شدن آن با قانون احزاب و نیز تعیین موضع این جنبش در قبال جامعہ مدنی و مجلہ الاحوال الشخصیہ بود. بن علی اعلام کردہ بود کہ ما اجازه نمی‌دهیم احزابی تحت عنوان اسلام یا با شعارهای اسلامی شکل بگیرد جنبش الاتجاه الاسلامی نیز با قبول این شروط نام خود را بہ «جنبش النهضہ» تغییر داد.

منابع و مطالعات

- ابراہیم، محمد و دیگران، "اخوان المسلمین مصر"، ترجمہ: ترجمہ جواد اصغری، نشر: مطالعات اندیشہ سازان نور، ۱۳۹۱، تہران، چاپ اول
- ابراہیم‌نیا، حسین، (۱۳۸۵)، جنبش‌های اسلامی تونس، در دائرالمعارف جنبش‌های اسلامی، جلد چہارم، پژوهشکدہ مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
- ابراہیم متقی و دیگران، (۱۳۹۳)، «نقش بازیگران منطقہ‌ای در رادیکالیزہ شدن نیروهای اجتماعی خاورمیانہ»، فصلنامہ سیاست جهانی، دورہ ۳، شمارہ ۲، تابستان.

مجله مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲، صفحه ۷۵-۱۱۷.

- آجیلی، هادی، مهدی بیکی، (۱۳۹۵)، واکاوی دگردیسی سیاسی جنبش اسلام‌گرای اخوان‌المسلمین تونس (النهضة)، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال ششم، شماره اول، بهار
- سلطانی‌نژاد، محمد، (۱۳۹۳)، حزب‌النهضة تونس میانه‌گرایی سیاسی و شکاف‌های داخلی، تهران: موسسه مطالعات‌اندیشه سازان نور، شماره ۱۳۰.
- -سیداحمدی، سید محمد، ۱۳۹۷ " دگردیسی در اندیشه و عمل اخوان المسلمین (مصر و تونس): از جنبش تا دولت " تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، پایان نامه دکتری تخصصی
- جان ال اسپوزیتو، (۱۳۸۹)، جنبش‌های اسلامی معاصر (اسلام و دموکراسی)، نشر نی، تهران.
- رویوران، حسین (۱۳۹۵)، النهضة و تجدید فکری در جریان اخوان‌المسلمین، مجله فرهنگ اسلامی، آبان، شماره ۴۰
- علی‌اکبر علیخانی، ۱۳۸۲، «اسلام و حکومت در اندیشه راشد الغنوشی»، مطالعات خاورمیانه، ش ۳۳.
- مرکز الاستشارات و البحوث، ۱۹۹۶: ۱۴۸)
- مرادی، مجید، (۱۳۹۷)، نظریه دولت در اندیشه سیاسی حسن البنا، مجله علوم سیاسی، قم: دانشگاه باقرالعلوم، ش ۱۹، پاییز.
- موسسه مطالعات‌اندیشه سازان نور، تحول در بنیان‌های فکری و سیاسی جماعت اخوان‌المسلمین، گزارش پژوهشی، پاییز ۱۳۸۷، چاپ محدود
- -مصلی، احمد، (۱۳۹۱)، گفتمان‌های بنیادگرایی جدید در باب جامعه مدنی و کثرت‌گرایی و مردم سالاری، ترجمه: محمد تقی دلفروز، تهران: فرهنگ جاوید
- نبوی، عبدالامیر (۱۳۸۴)، اسلام سیاسی در مصر؛ گذار به حداقل‌گرایی سیاسی، فصلنامه مطالعات خاورمیانه، سال دوازدهم، بهار شماره ۴۱

- نبوی، عبدالامیر، (۱۳۹۵)، «تجدیدنظر النهضه آغاز یک مرحله تاریخی در حیات اسلام‌گرایی»، پژوهشکده مطالعات استراتژیک خاورمیانه، نشریه ترجمان خاورمیانه، شماره ۲

منابع اینترنتی:

- لوتس روگلر، جنبش اسلامی النهضه، ترجمه منوچهر امیرپور، ژوئن ۲۰۱۲، قابل دسترسی در:
<http://www.goethe.de/ges/phi/prj/ffs/the/a97/fa95145.htm>
- مجید مرادی رودپشتی، تاریخ و گفتمان اسلام سیاسی در تونس، باشگاه‌اندیشه، ۱۳۹۷/۱۱/۱۵ برگرفته از:
<http://www.mapms.blogfa.com/page/p807>
<https://www.khabaronline.ir/>
- اسکندری، مهدی، النهضه تونس؛ از «حرکت» تا «حزب»، اندیشکده تبیین، ۶ مهر ۱۳۹۵، قابل دسترسی در:
<http://www.tabyincenter.ir/qadim/index.php/menu-examples/child-items-6/1395070607>
- الغنوشی: راشد، النهضه از اصول خود کوتاه نمی‌آید، العالم، ۱۳۹۲/۱/۱۳، قابل دسترسی در
<http://fa.alalam.ir/news/1459876>
- اندیشه سیاسی شیخ راشد الغنوشی، ۱۳۹۰/۳/۲۲، قابل دسترسی در:
<http://www.afiran.ir/modules/smartsection/item.php?itemid=1483>
 سید افقهی، سید هادی ۱۳۹۳، "تحولات فکری الغنوشی و حزب النهضه در تونس" موسسه آینده پژوهی جهان اسلام، گزارش بازدید:
<https://iiwfs.com/%D8%AA%D8%AD%D9%88%D9%84%D8%A7%>

مجله مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۳، شماره ۳، پائیز ۱۴۰۲، صفحه ۷۵-۱۱۷.

- لوتس روگلر، جنبش اسلامی النهضه، ترجمه منوچهر امیرپور، ژوئن ۲۰۱۲، قابل دسترسی در:

<http://www.goethe.de/ges/phi/prj/ffs/the/a97/fa9514045.htm>

- -حاجی کریم جباری، محمدرضا، (۱۳۹۰)، آینده لائیسیته در تونس، ۲ آبان، قابل دسترسی در

<http://irdiplomacy.ir/fa/news/17311>

خبرگزاری فارس، ۲۸ مهر ۱۳۹۱، قابل دسترسی در:

<https://www.farsnews.com/news/8911111001>

- موسسه مطالعاتی آفران، جنبش اخوان المسلمین مصر، ۱۳۹۰/۱۰/۲. بازدید:
- <http://www.afraan.ir/modules/publisher/category>
- الغنوشی: راشد، النهضه از اصول خود کوتاه نمی آید، العالم، ۱۹۹۳، صفحه نگار، ۱۰۸، قابل دسترسی در:

<https://fa.alalam.ir/news/1459876/%D8%B1%D8%A7%D8%B4%D8%AF>

- فاضل البلدی، ۱۳۹۳، مصاحبه تخصصی، مجله بدر، تهران، سایت الوقت بازدید:
- <http://alwaght.net/fa/Workgroup/581>
- کریم مرتضوی مصاحبه تخصصی، مجله بدر، ۱۳۹۲، کارشناس کشور تونس، سایت الوقت، بازدید: <http://alwaght.net/fa>

منابع عربی:

- الهرماسی، عبداللطیف (۱۹۸۵)، الحركة الإسلامية فی تونس، بیرم للنشر، الایداع القانوني، الثلاثية الثانية
- ابوزکریا، یحیی، (۲۰۰۳)، الحركة الإسلامية فی تونس من الثعالبی الى الغنوشی، نشر الکترونیا فی یولیو
- ابوسمر، محمد، (۱۳۸۴)، جنبش حماس: ریشه ها و دیدگاه ها، ترجمه: نور، تهران، مؤسسه مطالعات اندیشه سازان

- الغنوشی، راشد، (۲۰۰۳)، الحریات العامہ فی الدولہ الاسلامیہ، مرکز دراسات الوحده العربیہ. ط ۱، بیروت لبنان
- مجلہ اوراق الشرق الاوسط، ش ۱۲، نوامبر مارس ۱۹۹۴.

منابع لاتین:

- Deputy chairman of Tunisia`s Ennahdha party interviewed on political crisis, BBC Monitoring Middle East, Sited at:
http://www.biyokulule.com/view_content.php?articleid=5742
- Ghannouchi, Rached, From Political Islam to Muslim Democracy The Ennahda Party and the Future of Tunisia, September/October 2016, Available at:
<https://www.foreignaffairs.com/articles/tunisia/political-islam-muslim-democracy>
- Piscatori, James 'Islam in a world of Nation States (London 'Royal Institute of International Affairs ' 1983) Chap 4.
- Al-Zaydi, Mshari, Sheikhs against the Brotherhood, Sited at:
<http://www.aawsat.net/2013/02/article55291065>
- Al-Zaydi, Mshari, Sheikhs against the Brotherhood, Sited at:
<http://www.aawsat.net/2013/02/article55291065>